

KRUPPA TAMÁS

KÍSÉRLETEK ERDÉLY REKATOLIZÁCIÓJÁRA.
TERVEK AZ ERDÉLYI PÜSPÖKSÉG VISSZAÁLLÍTÁSÁRA BÁTHORY ISTVÁN
ÉS ZSIGMOND IDEJÉBEN¹

Az 1566. évi tordai országgyűlésen a rendek elfogadtak és törvénybe iktattak egy olyan rendelkezést, amely lehetetlenné tette a katolikus vallásgyakorlatot intézményes keretek között. A 17. artikulus kitiltotta az országból a bálványozó papokat,² ami azzal fenyegetett, hogy lekipásztor és természetesen templom nélkül maradó, amúgy is egyre csökkenő számú nyáj előbb-utóbb beolvad a protestáns felekezetek egyikébe. A rendelet egy már évek óta zajló folyamat logikus végkifejlete volt.

Statileo János erdélyi püspök halála után, leszámítva Bornemissza Pál rövid erdélyi tartózkodását 1553–1555-ben, nem volt az országban katolikus püspök, a Habsburg kormányzat által kinevezett egyházi előjárókat nem engedték a protestánsná vált Erdélybe. Az egyházi intézmények nélkül maradt katolikusok papjaikkal együtt nagyhatalmú, befolyásos főúri támogatókba vetették reményeiket. Közülük a legnagyobb hatalommal és befolyással a somlyói Báthoryak, Kristóf és István rendelkeztek. Báthory István azonban 1565-ben házi őrizetbe került Bécsben, mivel a budai pasa csapatai a békétárgyalások alatt megrohanták és elfoglalták Pankota várát. A hírre Miksa császár megszakította a tárgyalásokat, és lefogatta a király küldöttjét.³

István családi birtokán, Szilágysomlyón mindig tartott papot⁴ és a ferences rend is mindig menedéket talált országrésznyi kiterjedésű birtokain. Számottevő katolikus hívó és pap maradt a Székelyföldön, bár ez utóbbiak nagy része nem az egyházi kánon előírásai szerint élt, mivel feleséget illetve ágyast tartott. Normális körülmények között el kellett volna bocsátani őket a szolgálatból, erre azonban sem az eszközök nem álltak rendelkezésre, sem értelme nem lett volna egy ilyen lépésnek, mivel ez a katolikus felekezet gyors eltűnésével lett volna egyenértékű.

István bécsi fogsága igen érzékenyen érintette a felekezetükhöz ragaszkodó híveket. Nagy szükség lett volna pedig segítségére, mivel János Zsigmond az 1566. évi rendelkezésnek érvényt akarván szerezni, jelentős, több ezer főből álló hadsereget vezé-

1 A tanulmány elkészültét az OTKA D 38426 sz. Posztdoktori Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

2 *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. II. köt. (*Magyar Történelmi Emlékek* III. oszt. *Magyar Országgyűlési Emlékek*) Szerk. SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1876. (a továbbiakban EOE) 326.

3 *Báthory István emlékezete*. Szerk. NAGY LÁSZLÓ. Bp., 1995. (a továbbiakban *Báthory emlékezete*) 19.

4 *Monumenta Antiquae Hungariae (1550–1579)*. Vol. I. Ed. Ladislaus LUKÁCS S. I. Romae, 1969. (a továbbiakban MAH) 417.

nyelt a Székelyföldre, hogy rákényszerítse a székelyeket az artikulusok végrehajtására. Csíksomlyón ugyanis, amely ma is a Kárpát-medence egyik legjelentősebb búcsújáró helye, egy kis ferences kolónia maradt, amelynek az országgyűlési végzések értelmében távoznia kellett volna. Állítólag tízezer székely gyűlt össze, hogy megvédje a kegyhelyet és a Boldogasszony templomot a fejedelem katonáitól. A helyzet pattanásig feszült, csak Báthory Kristóf közbenjárására nyugodtak meg a kedélyek, a templomot pedig békén hagyták.

Az eseményeket Giovanni Andrea Gromo beszámolójából ismerjük.⁵ A fejedelem velencei testőrkapitánya ugyan saját személyes fellépésének tudta be a sikert, nem valószínű azonban, hogy egy magyarul nem tudó, az erdélyiek előtt kevés tekintéllyel bíró személy komolyan közvetíteni tudott volna a felek közt; inkább arról lehetett szó, hogy a katolikus Gromo, akinek bizalmi állásánál fogva lehetett némi befolyása az udvarban, Báthory Kristóf mellé állva segítette meggyőzni a fejedelmet. Gromót különben Rómában is úgy ismerték, mint aki előszeretettel ártja bele magát, bár jóindulattól vezérelve, rá nem tartozó ügyekbe. A későbbi erdélyi vajda döntő szerepét ismerte el egyébként közvetve maga Gromo is egy másik jelentésében, amelyben azt írta, hogy Báthory Kristóf főkamarásként egy szobában alszik János Zsigmonddal, tehát akkoriban a fejedelem belső köreiből tartozott.⁶ A csíksomlyói ügy kétségkívül Báthory személyes sikere volt; ismereteink szerint a továbbiakban nem is fenyegette komoly veszély a zarándokhelyet. Különben is kockázatos lépés lett volna ujjat húzni az igen kiterjedt rokonsággal rendelkező, hatalmas vagyonú Báthory rokonsággal.

Gromo jelentéseiben a katolicizmus két oszlopának nevezte a testvérpárt, Kristófit és Istvánt, akiket mindenképpen meg kell segíteni, különben az eretnokség végképp elárasztja az országot. Egy másik levelében erőteljes bibliai képekkel ecsetelte azt az óriási veszélyt, amely a maroknyi székely hívőt veszélyeztet, és azt állította, hogy a székelyek az ő közbenjárását kérték a szentatyánál a lelki segítség kieszközlésében.⁷ Fentebb már idézett levelében részletezte, hogy konkrétan miben állna az a lelki segítség, amelyben a fejedelemség népét részesíteni kell; két egyházi személy kiküldését javasolta, akik közül az egyik János Zsigmond gyóntatójaként, a másik pedig a Szentszék erdélyi követeként tevékenykedett volna. A tervből akkor nem lett semmi, de a bekövetkező események szépen mutatják, hogy később sem tudtak jobbat kitalálni a Gromo által javasoltaknál.⁸

Az 1566. évi székelyföldi közjáték még inkább felhívta a Szentszék figyelmét a Báthory testvérpárra, ennek azonban sajnos a források szintjén nem maradt nyoma.⁹ Ud-

5 KÁRPÁTHY-KRAVJÁNSZKY MÓR: *Gromo, János Zsigmond testőrkapitánya*. Regnum 1931. 114–115 és MAH I., 570. Az összetűzésre pünkösöd szombatján került sor, amelyet a székelyek még a XX. században is megünnepeltek. Regnum. 115.

6 *Documente privitoare la istoria Ardeleiului, Moldovei, și țării-românești*. Vol. I. Pub. ANDREI VERESS. București, 1929. (a továbbiakban *Documente*) 256.

7 Az 1566. március 23-án kelt levelet vö. *Documenta ex archivio Cardinalis Ioannis Morone ad Poloniam spectantia quae in Archivo Secreto et in Bibliotheca Vaticana asservantur*. (*Elementa fontium editiones* LVIII.) Ed. CAROLINA LANCKORONSKA. Roma, 1984. 147.

8 Gromo mindkét javaslata megvalósult később, elég, ha Carrillóra, illetve az első erdélyi nunciusra, Alfonso Viscontira gondolunk.

9 Mivel az első általunk ismert híradás, amely felhívta a Szentszék figyelmét a Báthory testvérek tevékenységére, Gromo 1567. évi jelentése volt. Vö. Regnum. 1931. 139. 141.

vari pozíciójuknak azonban nem tett jót ez a konfliktus. Részben ezzel magyarázható, hogy az 1567 nyarán fogságából hazatérő Báthory Istvánt megváltozott légkör fogadta. Megmaradt ugyan váradi főkapitánynak, hisz fejedelme szolgálatában börtönbüntetést volt kénytelen elszenvedni, Gyulafehérváron azonban ekkorra Bekes Gáspár és az olasz kegyencek, így Giorgio Biandrata kezében futottak össze a szálak, ők irányították János Zsigmond kül- és belpolitikai lépéseit. A kegyvesztettségnek azonban csak az egyik oka volt a csíksomlyói konfliktus (amelyről egyébként Gromo híradásán kívül semmit nem tudunk).

Báthory váratlan szabadlábba helyezésében Giovanni Michiele bécsi velencei követ szerint a János Zsigmond egészségi állapotáról a fővárosba érkezett hírek döntő súllyal estek latba. Mivel az ifjú királynak nem volt törvényes örököse, felmerült a trónutódlás kérdése. A követ szerint a császári udvarban Báthory Istvánt támogatták, aki gazdag, tekintélyes, tapasztalt és kedvelt az erdélyiek körében, nem utolsó sorban pedig buzgó katolikus.¹⁰ Megfelelő személy az udvar számára, aki zökkenőmentesen levezényelheti a fejedelemségnek Habsburg fennhatóság alá való visszavezetését. Szabadulása érdekében egyébként a pápai nuncius is közreműködött, ami a fentebbi adatok fényében nem meglepő.¹¹

Báthory 1567 júliusában már Pozsonyban tartózkodott, ahonnan Marcus Sinkmoser császári titkáron keresztül érdekes emlékiratot nyújtott be Erdély leendő fejedelmének megválasztásával kapcsolatban, amelyben lényegében saját személyét ajánlotta egyetlen lehetséges jelöltként Bekessel és Csáky Mihály kancellárral szemben. Erről tudomást szerezhettek a gyulafehérvári udvarban is, Báthory István nyilván ezért is próbált később a háttérben maradni. Elképzelhető, hogy ez a háttérbe húzódás szerepet játszott abban, hogy a későbbi fejedelem Veress Endre által kiadott levelezésében 1568 áprilisa és 1571. március 17-e között egyetlen dokumentumot sem(!) találunk. Ez utóbbi iratban már erdélyi vajdaként intézkedett.¹² Hatalomra kerülésével gyökeresen megváltozott Erdély és a Szentszék viszonya; új kurzus kezdődött, amelynek alakulásával a rendelkezésre álló források alapján a továbbiakban részletesen foglalkozom.

János Zsigmond 1571. március 14-én halt meg, amelynek híre gyorsan Rómába ért. Rendkívül jellemző bizonyítéka ennek Alessandrino bíboros levele a velencei nunciushoz. A bíboros nagypolitikai dimenzióba állítva be az erdélyi trónváltást, arra utasította a nunciust, hogy mivel a fejedelemségből érkezett hírt megerősítették, a lehető legrövidebb időn belül vegye rá a velenceieket a törökellenes ligához való csatlakozásra.¹³ János Zsigmondot a porta szilárd kelet-európai támaszának tartották, ezért a Szentszék joggal számított arra, hogy az erdélyi trónváltozás újra rajzolja a térség politikai viszonyait. A pápa abban reménykedett, hogy minden addiginál kedvezőbb helyzet teremthető, hogy az oszmán birodalomra súlyos csapást mérjenek. A Köztársaságra kifejtett nyomás, amelyben tehát szerepet játszott János Zsigmond halálhíre is, eredménnyel járt; ennek volt köszönhető a világraszóló lepantói diadal, amely megállította az oszmán előrenyomulást a tengeren.¹⁴

10 *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése, 1556–1575. I. köt. Gyűjt. VERESS ENDRE. Kolozsvár, 1944. (a továbbiakban *Báthory levelezés*)* 106–108.

11 *Nunziature di Venezia (1566 marzo–1569 marzo)*. A cura di ALDO STELLA. Roma, 1963. 130.

12 *Báthory levelezés I.*, 110.

13 Archivio di Stato di Venezia. Collegio, Lettere. Cardinali, filza 5. 1571 április 21.

14 Vö. ZIMÁNYI VERA: *Lepanto, 1571*. Bp., 1983.

V. Pius pápa sietett üdvözölni Erdély új urát. Az 1571. július 2-án kelt bréve már úgy köszöntötte a vajdát, mint akinek vallásos buzgalmát több forrásból is ismerik Rómában. Ezen információk egy része a már említett Gromótól származott, de persze nem zárhatunk ki egyéb, sajnos nem ismert csatornákat sem. A téma szempontjából ennél is fontosabb azonban a következő évtizedekben Erdélyben hatalmas szerepet játszó jezsuita rend egyik tagjának, a később fontos szerepet vállaló Szántó Arator István-nak három nappal a pápai bréve után kelt levele. Az új vajda közismert vallásosságán örvendező Szántó Báthory István hatalomra kerülését a magyar államalapításhoz hasonlította, szent királyaink, István és László példájának követését várva tőle a katolikus hit támogatásában és az eretnokség kiirtásában.¹⁵ Báthory, levelének megérkezése után, Szántót meghívta két társával együtt egy birtokain végzendő misszióba. Hasonló értelemben írt Lorenzo Maggio ausztriai tartományfőnöknöknek is, aki udvarias válaszában óvatosan kitért a határozott válaszadás elől, mivel nem tudott egyértelmű ígéretet tenni kérése teljesítésére. Válaszának lényege az volt, hogy megfelelő alapozás nélkül nem érdemes belefogni a dologba.¹⁶

Ez azonban nem jelentette azt, hogy Maggio a továbbiakban ne tett volna meg mindent, hogy megszervezze az erdélyi missziót.¹⁷ A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a néhány évvel korábbi nagyszombati megtelepedési kísérlethez hasonlóan nem állt rendelkezésre megfelelő számú képzett magyar jezsuita.¹⁸ Szántó István természetesen nem volt ennyire mértéktartó; egészen Erdélybe kerüléséig, vagyis 1579 végéig hatalmas energiával vetette bele magát a munkába, vállalva a konfliktusokat nemcsak a bíborosi kollégium egyes tagjaival és rendi előjáróival, hanem magával a pápával is az erdélyi és magyar katolicizmus ügyének előmozdítása érdekében.¹⁹

Maggio sietett értesíteni a pápai diplomácia akkori irányítóját, Ptolemaio Galli bíboros államtitkárt az új fejleményekről. Báthory István ajánlata, bármennyire is elterjedt a híre buzgó vallásosságának, váratlanul érintette a vatikáni döntéshozókat.²⁰ Pedig bécsi fogsága alatt kapcsolatba lépett nemcsak a jezsuita rend – Maggiót, aki akkor bécsi rektor volt, személyesen kellett ismernie –, hanem a pápai nunciatúra képviselőivel is. Ez a feltámadó érdeklődés magyarázza, hogy ettől kezdve elszaporodtak az erdélyi misszióval kapcsolatos jezsuita híradások, amelyek a témát illetően az egyik legfontosabb forrásunknak számítanak. A rend érthető módon óriási lehetőséget látott a

15 MAH I., 393.

16 Uo. 397–400.

17 A jezsuiták erdélyi tevékenységének hatalmas mennyiségű iratanyagát Lukács László négy kötetben adta ki. A tanulmányban csupán azokkal a dokumentumokkal foglalkozom, amelyek az erdélyi püspökséggel kapcsolatos elképzelések szempontjából használható adatokat tartalmaznak.

18 PÉTERI JÁNOS: *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567)*. Róma, 1963. 294, 296.

19 Életéről alaposan vö. SZITTYAI DÉNES: *Szántó (Arator) István SJ (1540–1612) élete és munkássága. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok VI.* (1994), 34. szám 5–35.

20 Erre utalnak Maggióknak az ajánlattal kapcsolatos sorai Hieronymo Nadal rendfőnök-helyetteshez: „è cosa molto nuova et di grande importanza. Et però gli rispondo di modo che non gli prometto, nè gli nego, ma lo trattengo in speranza cum formidine, perchè non conveniva dargli la negativa categorica.” MAH I., 400–401.

misszióban, amelynek megindításában az is közrejátszhatott, hogy ki akarták köszörülni a Társaság hírnevén esett csorbát, amelyet a nagyszombati kudarc okozott.²¹

Nemsokára megtörtént a diplomáciai szintű kapcsolatfelvétel is Erdély új ura és a Szentszék között. Báthory a frissen szolgálatába állt Berzeviczy Albertet 1572 őszén elküldte az Örök Városba. Az ügy lebonyolítását a vajda teljes mértékben Berzeviczyre bízta; még a megbízóleveleket is a fejedelmi titkár írta meg. Rómában igen előzékenyen fogadták az erdélyi küldöttet; a fogadása körüli hírverésről ékesen árulkodik az a tény, hogy a pápa előtt ura nevében elmondott orációja nyomtatásban is megjelent. Az *Oratio* a követség legfőbb okát abban jelölte meg, hogy a fejedelem méltatlannak érezte volna magát a keresztény névre, ha a többi uralkodóhoz hasonlóan nem üdvözölte és köszöntötte volna követe által őszentségét megválasztása alkalmából. Ez azonban részéről nem pusztán udvariassági gesztus, mivel elődje alatt az ország eretnekségbe süllyedt, a katolicizmust csak ő és testvére, Kristóf illetve néhány megmaradt hívő tartotta meg. Az isteni gondviselés azonban a fejedelmi méltóságra juttatta, amelynek következtében a katolikus hit a székelyek, akik az ország harmadrészét lakják, és a többi országlakó közt napról-napra terjed.²² A beszéd nem lépte túl az általánosságok szintjét, Berzeviczy küldetésének részleteit minden bizonnyal a nyilvánosság kizárásával, élőszóban adta elő, amelyre a pápai megnyilatkozásokból és a fentebb idézett jezsuita levelezésből következtethetünk.

A követ beszédében finoman utalt arra, hogy János Zsigmond ideje alatt nem volt felhőtlen a viszony Róma, a katolikus világ és az erdélyi fejedelemség között. Az ifjú uralkodó külpolitikai elszigetelődésének egyik döntő mozzanata volt az 1566-os esztendő, amikor a zimonyi táborban személyesen tette tiszteletét a szultánnak. Ezt Rómában, túl azon, hogy személyes megalázkodásnak tekintették egy pogány előtt, a keresztény ügy elárulásának tartották, mivel a szultán magyarországi megjelenése, Szigetvár ostroma és elfoglalása és a fejedelem zimonyi hódoló látogatása között egyértelmű, ok-okozati összefüggést láttak.²³ Fokozta a vatikáni ellenérzéseket, hogy Zsigmond Ágost lengyel királynak nem volt fiúgyermek, ezért komolyan szóba került unokaöccse utódlása, amely azzal fenyegetett, hogy Erdély után Lengyelország is török vazallitásba süllyed. Az új uralkodónak, függetlenül attól, hogy katolikus vagy protestáns, mindenképpen ki kellett törnie ebből a külpolitikai elszigeteltségből. Berzeviczy küldetését sikerrel teljesítette. V. Pius ígéretet tett, hogy mindenben támogatja a fejedelmet, sőt a követet, akinek lutheránus meggyőződése közismert volt, megbecsülése jeleként aransarkantyús lovaggá emelte.²⁴

A szentszéki kívánságok közt első helyen szerepelt a püspökségek visszaállítása.²⁵ Az 1557. évi kolozsvári országgyűlésen a rendek Izabella előzetes jóváhagyása nélkül rendeletet hoztak a katolikus egyházi intézmények felosztatásáról, amely miatt ugyan a királyné nemtetszését fejezte ki, de nem is akadályozta meg végrehajtásukat.²⁶ Jöve-

21 A nagyszombati megtelepedési kísérletről bőven vö. 18. jegyzet.

22 A szöveg hasonló formájában való kiadását és ismertetését vö. VERESS ENDRE: *Berzeviczy Márton (1538–1596)*. Bp., 1911. (a továbbiakban *Berzeviczy*) 74–75. Az itáliai nyilvánosság elé való kilépésre mindenképpen szüksége volt egy protestáns, sőt az antitrinitarizmus miatt félig mohamedánnak tekintett ország új uralkodójának.

23 *Regnum* 1931. 113.

24 *Berzeviczy*, 77.

25 A pápa válaszát vö. *Báthory levelezés* I., 224–225.

26 *EOE* II., 20–21.

delmeiket akkor már évek óta a királyi udvar eltartására fordították, amelyek vagy közvetlenül kincstári kezelésben maradtak, vagy árenda formájában földesurak kezébe kerültek. A pápa lehetetlen dolgot kért; Báthory sem hatalmát, sem uralmának gazdasági alapjait nem kockáztathatta a kérés teljesítésével. Ennek tudható be, hogy a fejedelem inkább szerzetesek – jezsuiták, ferencesek –, illetve egyéb egyházi személyek Erdélybe való elküldését szorgalmazta.

A püspökségek visszaállításának ügyét még egy további probléma nehezítette. Báthory megválasztásakor titokban hűségesküt tett Miksa császárnak, amely magában foglalta annak elismerését, hogy a királyi jogokat a magyar király gyakorolja, Erdély vajdájának minden fontos kérdésben ki kell kérnie Bécs jóváhagyását. Ez vonatkozott egyházkormányzati ügyekre, így a püspökök kinevezésére is. Berzeviczy római útja miatt amúgy is feszültségek keletkeztek Miksa és a Szentszék viszonyában. Miksa már az erdélyi követ lovaggá ütését sem nézte jó szemmel, a Báthorynak megadott *princeps* címen, illetve, hogy a pápa egyik brévéjében Erdély örökös kormányzójának titulálta, pedig komolyan megütközött. Giovanni Delfino bécsi pápai nunciusnak magyarázatot kellett adnia a történetekre, amelynek eredményeképpen a titulust tartalmazó, és hivatalos elismerését jelentő brévé végül nem küldték el a fejedelemnek.²⁷

Berzeviczy római útját a Szentszék 1573 őszén Georgius Fabius kolozsi esperes Gyulafehérvárra küldésével viszonzta.²⁸ Rajta keresztül arra kérte a fejedelmet, hogy küldöttjét helyezze vissza még az elődje uralkodása alatt elnyert egyházi stallumokba, vagyis iktassák be a gyulafehérvári káptalan kanonokjai közé, és adják neki a sepsiszentgyörgyi templom javadalmait.²⁹ Báthory a nehéz belső viszonyokra hivatkozva hárította el magától a kérést, ígéretet téve ugyanakkor, hogy mindent megtesz a katolicizmus pozícióinak visszaszerzése érdekében.³⁰ A fehérvári káptalant, illetve egyházi stallumait a kolozsmonostori konventéhez és a váradi káptalanhoz hasonlóan nem szüntették meg a szekularizációkor, mivel hiteleshelyi tevékenységének fenntartását fontosnak ítélték. Tagjai kezelték a fejedelmi levéltár iratait is.³¹ Formailag tehát nem lehetett akadálya kinevezésének. Fabius Rómába érkezése után néhány nappal XIII. Gergely írt Berzeviczynek is, akitől segítséget kért a jezsuiták betelepítéséhez, és a két püspökség, a váradi és az erdélyi visszaállításához.³²

Berzeviczy után tehát néhány hónappal később visszaindították Fabiust Gyulafehérvárra, ügyében azonban nem sikerült előrelépni. Közben a fejedelem diplomáciai offenzívájának részeként 1574 májusában egy erdélyi követség érkezett Bécsbe Fejérvári

27 FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székekkel (1526–1689)*. III. köt. Bp., 1901. (a továbbiakban FRAKNÓI) 156. Ugyanezt tette Báthory is Miksához írt 1573 március 12-ai levelében. Vö. *Báthory levelezés* I., 241.

28 Róla sajnos szinte semmit nem tudni. Nem találkozunk nevével korábban a forrásokban, így azt sem világos, hogyan vált Báthory összekötőjévé Rómában.

29 *Báthory levelezés* I., 282–283. Fabius már 1572 márciusa előtt kért egyházi javadalmat Báthory Istvántól. Uo. 189.

30 FRAKNÓI III., 157.

31 Szamosközy István fejedelmi levéltárosként e káptalan jövedelméből húzta fizetését, és így jutott hozzá azokhoz az iratokhoz, amelyek felhasználásával megírta Erdély történetét.

32 Kiadását *Documente* I., 59. A bréve február 22-én kelt. A szakirodalom csak azt a brévé ismeri, amelyet XIII. Gergely március 6-án intézett Báthory Istvánhoz. Vö. *Báthory levelezés* I., 282–283. Ez azonban sem a jezsuiták, sem a püspökségek ügyét nem említi. Valószínű, hogy az a bréve elveszett, vagy lappang valahol.

Tamás deák fejedelmi titkár vezetésével³³ Maggio ausztriai tartományfőnökhöz, hogy indítsák végre útnak a jezsuita atyákat, akiket már évek óta hívott Erdélybe. A követtség, amelynek legfőbb feladata az erdélyi misszió ügyének megtárgyalása volt, és amelyet megkülönböztetett figyelemmel kísértek Rómában, egészen októberig maradt a császárvárosban.³⁴

A fentebb mondottak összegzéseképpen megállapítható, hogy a hatalomra jutásától számított három éven belül Báthory István döntő lépéseket tett annak érdekében, hogy helyreállítsa a kormányzati szintű kapcsolatokat a Szentszékkal. Ezek azonban nem történhettek meg a megfelelő belpolitikai klíma kialakítása nélkül. 1571. szeptember 17-én adta ki Báthory István elhíresült cenzúrarendeletét, amely az antitrinitárius felekezet ellen irányult. Ezen intézkedés háttereként azokat az egyre inkább elfajuló polémiákat említhetjük, amelyek az antitrinitáriusok és a többi protestáns felekezet, illetve a katolikusok közötti viszonyt megrontották. A rendelet elsősorban az antitrinitarizmus terjedése miatt megriadó lutheránus és kálvinista felekezeteknek, és persze a fejedelem felekezetének, a katolikusnak használt elsősorban. Ezt követte az 1572. évi, a vallási innovációt tiltó országgyűlési cikkely, amely már nyíltan a tanbéli újítás útjára lépő Dávid Ferenc püspök és köre ellen irányult.³⁵

A cenzúrarendelet meghozatalával körülbelül egy időben a fejedelem udvari papjával Dionysius Alesius választotta meg, és lépéseket tett annak érdekében, hogy a Matthias Hebler halálával megürült püspöki széket megfelelő emberrel töltesse be. A zsinat 1572. május havában ült össze Medgyesen. A fontos eseményre Báthory István is felkészült. Utasítást adott a szebeni és a többi erdélyi káptalannak, hogy jelenjenek meg, sőt több alkalommal is előterjesztette kívánságait a zsinattal kapcsolatban. A szászoknak két fő kérdésben kellett döntést hozniuk; az első, hogy ki legyen az új püspök, a második, hogy mi szerepeljen az egyetemes hitvallásban. E két kérdésnek óriási volt a tétje, ami a sajátos erdélyi felekezeti és egyházkormányzati berendezkedésből adódott.³⁶ Nem volt tehát mindegy, kit választanak meg szuperintendensnek.

Báthory István udvari papját elküldte Medgyesre, akin keresztül tudatta a zsinat résztvevőivel, hogy három jelöltből kötelesek választani. Alesius számíthatott a káptalanok konzervatívabb szemléletű tagjaira, akik már a helvét eszmék megjelenését is növekvő nyugtalansággal figyelték. Merőben szokatlan lépés volt azonban a hatalom részéről, hogy ilyen mértékben beavatkozott a püspökválasztásba, hisz az homlokegyenest ellenkezett a fentebb említett artikulusokban lefektetett *ius reformandi* elvével. A

33 A követtség tagja volt még Sulyok Inre és Sombory László. Vö. *Báthory levelezés* I., 296–297. és a következő jegyzet.

34 Vö. MAH I., 410–440, 442–453. A követtségnek adott instrukció sajnos nem maradt ránk, mindössze egyetlen Báthory István által írott levél, így azt sem tudjuk, hogy volt-e az erdélyi misszió elindításán kívül más feladata.

35 EOE II., 528. ZOVÁNYI JENŐ: *A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig. (Humanizmus és reformáció 6.)* Szerk. KLANICZAY TIBOR. Bp., 1977. (a továbbiakban ZOVÁNYI) 102.

36 A fejedelemségben 1562 óta több országgyűlési végzés is született a vallás ügyében, amelynek eredményeként szabaddá tették az igehirdetést az országban, senkit nem lehetett megbüntetni az általa vallott és hirdetett vallási tanokért. Az intézkedés szépséghibája az volt, mint láttuk, hogy ez a szabadság nem vonatkozott a katolikusokra. A János Zsigmond uralma alatt 1562, 1566, 1568-ban hozott artikulusok leginkább az újonnan feltűnő, nem nagy múltra visszatekintő felekezeteknek, az antitrinitáriusnak és a kálvinistának kedveztek. A vallási újítások elárasztották a szászok sok szempontból zárt társadalmát is. Uo. 200, 321 és ZOVÁNYI 73–74.

zsinat végül Lucas Unglert választotta meg, akit Báthory István a szokásoknak megfelelően megerősített. Alesiushoz és a szász egyetemhez írott levelei, illetve az elfogadott hitvallás nem hagynak kétséget a felől, hogy Báthory arra akarta kényszeríteni a szász közösséget, hogy a továbbiakban a szászok kivessenek magukból minden kálvinista és szentháromság tagadó nézetet.³⁷ A szászok azonban nem hajoltak meg mindenben a fejedelmi akarat előtt, mivel az általuk elfogadott hitvallás néhány kifejezetten anti-katolikus kitéltet is tartalmazott, amely persze nem nyerte el Báthory tetszését.³⁸

A már említett 1562. évi végzés szabaddá tette az ige büntetlen hirdetését a prédikátorok számára; a döntés szükségtelenné tette az éles intézményi elhatárolódást a különböző felekezetek között. Ez a helyzet azonban nem állhatott fenn örökké, hisz a hitélet napi gyakorlata és az egyre élesebbé váló felekezeti polémiák megkövetelték a különböző felekezetek intézményesülését. Báthory fentebb említett adminisztratív jellegű lépéseit az magyarázza, hogy tiszta helyzetet akart teremteni, és meg akarta szüntetni ezt az egymást átfedő és áttekinthetetlen egyházkormányzati helyzetet, vissza akarván állítani a régi, a katolikus egyházi hierarchiát a káptalanok régi határaival együtt. A régi rendszer visszaállításának szándékáról beszédesen árulkodik, hogy a szászok 1572. évi zsinatára külön küldte el a meghívót a brassói és a szebeni káptalannak, amelyek szervezetileg még mindig az esztergomi érsekség fennhatósága alá tartoztak.³⁹

A szászokkal szemben folytatott politika szerves részeként értelmezhetőek a kálvinisták irányában tett lépések. Ezzel kapcsolatban hívom fel a figyelmet arra az eddig nem eléggé hangsúlyozott tényre, hogy a fejedelem udvari papjával nem egy lutheránust kért fel elsőként, hanem egy kálvinistát, Károlyi Pétert. Alesiust csak Károlyi elutasító válasza után hívta udvarába. Egy olyan higgadt és józan politikus, mint Báthory, nyomós okok hatására szánta el magát egy ilyen lépésre. A kálvinistákkal szemben folytatott politikával legutóbb foglalkozó Balázs Mihály meggyőző argumentációval állítja, hogy a fentebb többször is idézett cenzúra rendelet szándékai szerint nem sújtotta mindegyik felekezetet egyformán; bizonyítékul Paksi Mihály levelét idézi, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a főleg a partiumi területen nagy befolyással bíró kálvinisták úgy értelmezték a rendeletet, hogy az alapvetően az antitrinitarizmus ellen irányul; mintha a hatalom és a Méliusz vezette helvét irány cinkosan kacsintott volna össze a rendelet fölött.⁴⁰ A politika szférájában végbemenő változások tüzetesebb vizsgálata újabb érveket szolgáltat a Zoványi és Balázs által mondottakhoz.

A szakirodalom a speyeri egyezmény (1571) megkötését az önálló erdélyi állam kialakulásának egyik legfontosabb momentumának tartja. Az ezután következő másfél száz esztendő során a kortársak az egyezmény adta keretek között gondolkodtak mind Erdély, mind a királyi országrész esetében, legyen az béke, vagy háború. Az egyezmény rögzítette a határokat is; erre azért volt szükség, mivel a nemesség birtokai ezen a határvidéken is mozaikszerűen helyezkedtek el, ami azt jelentette, hogy egy Miksa párti nemesnek voltak a János Zsigmond uralma alatt álló területen is birtokai illetve fordítva. Az egyezmény területcserével, és birtokcserével próbálta orvosolni a problémát. Ennek következtében tiszta helyzet állt volna elő mind adminisztratív, mind jogi szem-

37 Vö. a nácieai zsinatra, illetve Athanasius hitvallására való hivatkozásait. Uo. 199.

38 ZOVÁNYI, 69.

39 Uo. 64.

40 BALÁZS MIHÁLY: *Teológia és irodalom*. Bp., 1998. 33. (*Humanizmus és reformáció* 25.)

pontból. János Zsigmondé maradt Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Máramaros megye a csehi uradalommal, Miksáé pedig Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa vármegyék a tasnádi uradalommal.

Ha kiterjesztjük vizsgálatainkat a szóban forgó vármegyék birtokviszonyaira, fontos felfedezést tehetünk. A vizsgálatot Maksay Ferenc monográfiája nyomán végeztem el, amelyből – bár a század közepének (1549) viszonyait rögzíti – következtetni lehet a 70-es évek elejének állapotaira is. A fent említett vármegyék gyakorlatilag néhány család birtokában voltak. Különösen szembetűnő a Báthory család két ágának, az eccsedinek és a somlyóinak a túlsúlya, név szerint eccsed i és somlyói Báthory Andrásé, eccsed i Báthory Annáé, Drágfy Gáspár özvegyéé, akik mellett említhetjük még Serédy Gáspárt, Török Jánost és Telegdy Miklóst. Ők a század közepén az ország legnagyobb birtokosai közé tartoztak; eccsed i Báthory András a 3., Serédy Gáspár a 7., Drágfyné a 9., somlyói Báthory András a 16., Telegdy Miklós a 39. legnagyobb portával rendelkező birtokos volt a főurak rangsorában. Közülük eccsed i Báthory András kivételével mindannyian éltek még az erdélyi uralomváltás évében, 1571-ben. Ehhez hozzátehetjük azt a már Zoványi által is megfigyelt jelenséget, hogy a partiumi, kelet-felvidéki területek lutheránus és katolikus nagyurai a hatvanas évek második felére elhaláloztak. Vagyis generációváltás ment végbe, amelynek lényegét felekezeti szempontból úgy foglalhatjuk össze, hogy ezek a családok vagy kihaltak, vagy pedig utódaik döntő többségében felekezetet váltottak.⁴¹ Az egyikre kitűnő példa a környék messze leghatalmasabb urának, a protestánsfaló hírében álló eccsed i Báthory András egykori erdélyi vajda birtokainak sorsa. Halála után testvérére, Miklósr a szálltak birtokai az eccsed i uradalommal együtt; Miklós,⁴² illetve Csicsva ura, Báthory György, már kálvinisták voltak, az utóbbi felesége pedig az egykori Drágfyné, somlyói Báthory Anna volt. A kihalásra jó példa a Perényi család, akik a lutheránusok nagy hatalmú támogatói voltak. Gábor 1567-ben halt meg, halála után szinte azonnal távozásra kényszerítették felekezetének tagjait, így birtokközpontja, Sárospatak hamarosan kálvinista lett.

Ezek után egyáltalán nem meglepő, hogy a fentebb említett nevek egy része szerepel a két legismertebb kálvinista prédikátor, Melius Juhász Péter és Károlyi Péter műveinek ajánlásaiban, így Báthory Miklósé, Telegdy Miklósé, Török Jánosé, míg a többi Báthoryt az egyháztörténet a kálvinizmus legjelentősebb támogatóiként tartja számon.⁴³ Ha alaposabban megnézzük az ajánlások szövegeit, újabb kevésbé tehetős, de a fent említett megyékben igen nagy befolyással rendelkező nemesekre, Némethy Ferencre, bár ő 1564-ben meghalt, Csáky Pálra, a Csáky család vagyonának megalapozójára, Bocskay Györgyre (†1571), és Csaholi Ferencre bukkanhatunk.⁴⁴

41 A Zoványi által említett egyik ellenpélda az Alaghy család, amely később is elszánt védelmezője maradt a Felvidéken a lutheranizmusnak. ZOVÁNYI, 173–174.

42 Miklós kezébe roppant vagyon és hatalom került, amikor 1571-ben meghalt testvére, György és árváinak nevelését a fejedelem magára vállalta. *Báthory levelezés* I., 139. A sors furcsa fíntoraként ugyan ebben az évben halt meg Bocskay György is, árvájának, Istvánnak a későbbi erdélyi fejedelemnek az érdekeit Báthory István képviselte. Uo. 150.

43 Eccsed i Báthory György és somlyói Báthory Anna példája különösen érdekes. Az 50-es évek közepéig mindketten a lutheranizmus támogatói voltak, majd áttértek a helvét hitvallásra, amelyet éppen olyan buzgón támogattak, mint előbbi felekezetüket. Erről vö. ZOVÁNYI JENŐ: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Bp., 1986. (Reprint) 299–300, 312.

44 RMN 182, 207, 259, 286.

Az elnagyolt statisztikai vizsgálat is szépen mutatja, hogy a speyeri egyezmény végrehajtásának az erdélyi uralomváltás következtében történő elhúzódnása a kálvinizmus legjelentősebb támogatóinak zömét érintette, akiknek éppen a leendő határvonal két oldalán helyezkedtek el birtokaik. Báthory István nem kockáztathatta, hogy egy minden szempontból cseppfolyós helyzetben éppen ezeknek a nagyuraknak a jóindulatát játssza el a kálvinista vallás ellen indított támadással. Ráadásul egy részükhöz, mint láttuk, szoros rokoni kapcsolatok fűzték.⁴⁵ Ez lehetett az oka, hogy békén hagyta őket; ez a kálvinizmus irányában tett gesztus rövidesen bőséges politikai hasznot kamatozott. Csáky Pál kivételével nevüket nem találjuk meg a Bekes-mozgalomban való részvételük miatt elmenekült, illetve birtokelkobzással sújtott nemesek között.⁴⁶

Báthory hatalmi bázisának megerősítését a kálvinisták irányába tett gesztusok, az antitrinitáriusok és a szászok megosztása és megfélemlítése után Bekes táborának megsemmisítésével folytatta. Mivel Bekes politikailag a szentháromság tagadókat támogatta, illetve azok őt, már megválasztásának pillanatától, vagyis 1571 tavaszától kezdve számítani lehetett arra, hogy előbb vagy utóbb fegyveres konfliktus fog kitörni közöttük. 1573 elejére már robbanással fenyegetett a két évvel korábbi választáson vereséget szenvedő, Bekes és a köré szerveződő párt és a Báthoryak közötti amúgy is feszült viszony. A fejedelem minden erejével arra törekedett, hogy fél szemmel a portát és Miksát figyelve megakadályozza az elégedetlenkedők egységes fellépését.⁴⁷ Bekeshez nehezen lehetett hozzáférni, mivel Fogaras várába zárkózott, amelyet még az országgyűlések kedvéért sem hagyott el. Ezért Báthory már 1572 elején jogi lépéseket tett ellenfele hatalmának megtörésére; vizsgálatot indított Fogaras várának és tartozékainak Bekes részére történő adományozása ügyében.⁴⁸ Ennek jele 1572. február 12-én Miksa magyar királynak írt levele; ebben először a moldvai trónviszályról, majd az udvarban tartózkodó csauszról számolt be, aki Moldvával kapcsolatban és egy másik ügyben is gyors választ várt tőle.⁴⁹

A csausz meglepő kéréssel állt elő, amely az egész kereszténység ügyét érintette. Az udvarban annyira meglepődtek a kérésen, legalábbis Báthory ezt állította, hogy haladékokat kértek a válaszadásra. A török követ leveleket hozott a testamentumos uraknak is, amelyeket a fejedelem ugyan mellékelte a beszámolójához, ezek azonban már nem maradtak ránk. A körülményes fogalmazásból nem derül ki pontosan, mit is kért a porta, vagyis a csausz jövetelének igazi okát elhallgatta Báthory, aki ezután Fogaras ügyével hozakodott elő, amelynek politikai jelentőségével a császári udvarban is tökéletesen

45 A szoros rokoni kapcsolat egyáltalán nem jelentette azt, hogy ne harcoltak volna körömszakadtáig egymás ellen, különösen a család másik ágába tartozók. Így például 1565-ben Szatmár és Erdőd birtokáért ecsedi Báthory András és Schwendi Lázár somlyói Báthory István és az ecsedi ágba tartozó György ellen. *Szamosközy István történeti maradványai. I. köt. 1566–1586. (Magyar Történelmi Emlékek. II. oszt. Írók. XXVIII. köt.)* Kiadta SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1876. 17.

46 Ez persze nem okvetlenül jelenti azt, hogy nem volt semmi közük a Bekes-féle mozgalomhoz, de azt igen, hogy nem vállaltak tevékeny részt a vállalkozásban. A Felső-Magyarországra menekült nemesek között például megtaláljuk Báthory István anyjának, Telegdy Anna testvérének, Telegdy Mihálynak a nevét. BETHLEN FARKAS: *Erdély története II.*, Ford.: BODOR ANDRÁS. Bp., 2002. 321–322.

47 A Miksával folytatott levelezést egy részét ill. tárgyalását vö. EOE II., passim.

48 Az eljárás részleteit vö. Vö. BUDAY KÁLMÁN: *Báthory István erdélyi fejedelemsége (1571–76)*. Szeged, 1932. (a továbbiakban BUDAY). 94–95.

49 *Báthory levelezés I.*, 176–178.

tisztában voltak. Úgy tűnik, hogy a török követ által előadottak valamiképpen összefüggésben vannak Bekes, illetve Fogaras ügyével.

Bekes, aki egyre kevésbé volt képes eljátszani Báthory alattvalójának szerepét, felbátorodva a török flotta előző évi lepantói vereségén, felszólította Miksát, hogy ragadja meg az alkalmat, és egyszer s mindenkorra szabaduljon meg Báthorytól.⁵⁰ A kérés ugyan nem talált meghallgatásra, de a fejedelem igen kényes helyzetbe került; két kulcsfontosságú vár, Huszt és Fogaras még ellenfelei, Hagymássy és Bekes kezén voltak, a porta pedig magyarázatot várt arra, miért nem vette birtokába a két kulcsfontosságú erősséget.⁵¹ Azt nem mondhatta, hogy titokban felesküdt Miksa hűségére, mert az uralma végét jelentette volna. A magyar király ugyanakkor engedelmességet követelt, és ugyanakkor védte a Báthory ellen szervezkedőket. A fogarasi uradalom azért kelthette fel Sztambul érdeklődését, mivel a porta a szokásoknak megfelelően jogot formált a bukott politikusok, vazallus uralkodók javaira. Nem lehetett ez másképp a hűtlenségbe esett Majláth István birtokaival sem, hiába történt harminc évvel korábban az eset. Elég egy pillantást vetni a térképre, hogy megérthessük, Fogaras átengedése, amely területileg érintkezett Havasalföld északi határaival, egyet jelentett volna Erdély névleges függetlenségének elvesztésével, szandzsákká süllyedésével.

A feltételezést erősíteni látszik a levélben szereplő másik ügy, amely miatt sürgősen össze kellett hívni a testamentumos urakat, mivel az szintén szoros összefüggésben volt Fogaras birtoklásának kérdésével. Mielőtt János Zsigmond Bekesnek adományozta volna, Majláth Gábor, István fia birtokolta, akit a mindenható kegyenc állítólag halálosan megfenyegetett. A szövevényes ügyről nem sokat tudni, tény azonban, hogy Majláth még 1561-ben egy fejedelem elleni összeesküvésbe keveredett. Eljárás azonban nem indult ellene, mert testvére, Majláth Margit második férje, Iffjú János közbenjárt érdekében. Ezután Majláth Magyarországra, a történetíró Forgách Ferenc szerint Lengyelországba, távozott.⁵² Nem sokkal később azonban visszatért, 1562-ben már részt vett a székely felkelés leverésében. Helyzete azonban nem volt stabil az udvarban, a gyanú árnyéka még mindig rávetődött. Valószínűleg ez volt az alapja azon híreszteléseknek, amelyek szerint Bekes halálosan megfenyegette a Fogaras hatalmas uradalmát birtokló Majláthot, aki 1568-ban 30 ezer forintért eladta az uradalmat János Zsigmondnak.⁵³ A fejedelem nem sokkal később Bekesnek adományozta Fogarast, ami ellen úgy tűnik, akkor nem emelt kifogást, jöllehet nem érvényesíthette elővételi jogát, a már halott Gábor testvére, Majláth Margit, aki Báthory Andrásnak, István testvérének a felesége volt. Most azonban az osztozkodás elmaradásának ürügyével jelentette be tiltakozását az évekkel korábbi birtokadományozás miatt. Mivel a hatalmas kiterjedésű Fogaras *liber baronatus* volt, az ügyben Báthory István Miksához fordult. Mindenki tisztában volt azzal, hogy az ügy messze túlnő a Fogaras miatt kirobbant pereskedésen. Ezt a legvilágosabban az idézett levél árulja el. Báthory ugyanis a csausz ügyének taglalása után egy hirtelen fordulattal úgy folytatta, hogy rokona, Majláth Margit igazságának érdekében szükségesnek látja egy vizsgálat lefolytatását. Fogaras ügyének politikai

50 EOE II., 421.

51 BETHLEN II., 271.

52 FORGÁCH FERENC: *Emlékirat Magyarország állapotáról. Humanista emlékirók. (Magyar remekírók)* Bp., 1977. 761–762.

53 *Documente I.*, 253.

összefüggéseire maga a fejedelem utal, amikor Liszthy János kancellárnak írt levelében megjegyezte, hogy a főúr Miksánál már referált Fogaras ügyében *more suo, sinistre*, azaz a szokott módján hazudozva.⁵⁴

Az ügy politikai súlyáról tanúskodik ugyancsak február 18-án írott szép magyar nyelvű levele. Ebben hosszan elősorolta Liszthynek ellenségei által a személyéről terjesztett rágalmakat és igaztalan vádakat. A végén Pál apostol szavait idézve a következőképpen summázta véleményét a másik párt képviselőiről: „De nem kell senkinek csudálni ezeknek erkölcsüket, mert nemcsak emberek között, de mennyei dolgokban is olyan acutusok ezek, és ugyan ez az ő professziójuk: akit akarnak priválnak, akit akarnak öregbítnek. Az Krisztus Jézust istenségétől, az Szentlelket eszenciától fosztották meg. Az gyermekeket keresztség nélkül üdvöztik és az embert minden bűntől megszabadítják, úgy hogy Isten akit predesztinált üdvözl, akit nem, kárhozik, mert szabad a fazekas a sárral: azért valamit az ember cselekedik vagy jót vagy gonoszt istentől vagy, sem szabadsága sem ereje nincs az embernek etc.”⁵⁵ Fentebb idézett levelében azt is tudtára adta Miksának, hogy mivel arianizmussal megfertőzött országában katolikus fejedelemként kötelességének érzi saját felekezetének a támogatását, arra kéri a királyt, küldjön egy egyházi személyt Erdélybe segédpüspöki rangban. E kérdésben ugyanis hiába fordult Mindszenty András esztergomi kanonokhoz.⁵⁶

Mindszenty, legalábbis amit róla megtudhatunk, igen alkalmas lett volna a tisztségre. Erdélyi volt, Gyulafehérváron született, iskoláit Nagyváradon, a régi Magyarország egyik vallási központjában kezdte. Életvitele is példás lehetett, végrendeletében 3000 forintnyi vagyonát a szegényekre hagyta. A pénzt a jezsuiták bécsi rendházában helyezte letétbe, amelynek 180 forintot kitevő kamatát az újra megalapítandó nagyszombati kollégium tanulóinak eltartására akarták fordítani.⁵⁷ 1577-ben halt meg.⁵⁸ Báthory István feltehetően még Erdélyből, vagy bécsi fogságából ismerhette az esztergomi kanonokot, nyilván ezért nevezte meg éppen őt.

A fejedelem ez utóbbi kérése meghallgatásra talált, legalábbis a szándékok szintjén; Liszthy János veszprémi püspök, kancellár Báthory levelének beérkezése után azt javasolta Miksának, hogy bár szűkölködnék képzett papokban, feltétlenül adjon helyt a fejedelem kérésének és küldjön oda valakit, Mindszentyt vagy valaki mást segédpüspöknek. A pápai kúriát minden bizonnyal meg lehet győzni a döntés helyességéről.⁵⁹ A kancellár válasza ugyanakkor világosan tanúskodik arról, hogy a püspökség kérdését Bécsben sem választották el Fogaras ügyétől. Liszthy ugyanis azt tanácsolta a császárnak, hogy ebben az ügyben ne tegyen semmit, úgy sincs értelme.

A kancellár tisztában volt azzal, hogy Bekes a leghatalmasabb pártfogója az antitrinitáriusoknak, az őt támogató Miksa pedig a lutheránusok iránt táplált rokonszenvet. Így a császár könnyen kényszerhelyzetbe kerülhetett volna, ha kategorikusan visszautasítja Báthory kérését. Rómában amúgy is folyton aggódtak a császár vallási

54 Báthory levelezés I., 177.

55 Uo. 183.

56 Uo. 177–178.

57 MAH II., 272, 718.

58 Életrajzi adatait tömören vö. KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900. 174.

59 A március 2-án kelt levelet vö. Wien, Österreichische Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv. Hungarica, Allgemeine Akten, fasc. 98, ff. 96v–97r.

nézetei miatt, mert az hatással lehetett a katolicizmus ügyére az örökös tartományokban és a birodalomban. Fogarasról Berzeviczy is bőségesen referálhatott római tárgyalásai során. Ha tehát Miksa akadémizál, nem egyezik bele az ügy kivizsgálásába, bekövetkezhet a katasztrófa, a keresztény világ pedig Fogaras miatt a Habsburg császárt fogja okolni Erdély elveszéséért. A katolikus vallás támogatása, írta Liszthy, dicséretes dolog, mert a bárók között egész Magyarországon már csak egyedül(!) Báthory maradt szilárd támasza.⁶⁰ A kancellár tehát, tudomásul véve a kialakult helyzetet, lényegében azt javasolta Miksának, hogy mondjon le püspök kinevezési jogáról, bízva Báthoryra a leendő püspök kiválasztását. A később bekövetkező események az ő igazát bizonyították.

Báthory István azzal az ügyes húzásával, hogy a kényes kül- és belpolitikai szituáció középpontjába a vallás kérdését állította, a Fogaras körül támadt viszály ügyében lényegében semlegesítette a császári udvart. Nem tudunk ugyanis arról, hogy komolyabb akadályt gördítettek volna a fejedelem elé a továbbiakban. Bekes és a fejedelem között 1573 nyarára fegyveres összecsapássá fajultak az ellentétek, de végül sikerült megszöknie és a királyi országrészbe menekülnie.⁶¹

A Fogaras ügyében tanúsított magatartás, a nyomdai cenzúra, az innovációt tiltó törvények, a szászokkal szembeni eljárás szervesen illeszkedtek bele azon igen aprólékosan megtervezett és kivitelezett lépéssorozatba, amelyek révén a fejedelem, bátyja segítségével megpróbálta a bevett felekezetek mozgásterét a lehető legnagyobb mértékben korlátozni, hogy az ennek következtében létrejövő hatalmi vákuumot a katolikus egyházi hierarchia intézményeivel tölthesse ki. Ezek a lépések kétségtelenül szűkítették a protestáns felekezetek lehetőségeit, de nem tették lehetetlenné működésüket. Ráadásul az a veszély is fenyegetett, hogy a túlzottan kemény fellépés még inkább Bekes oldalára állítja a zömmel protestáns ország lakóit. Minden bizonnyal ezért adott udvari as, de elutasító választ Erdély bonyolult vallási viszonyaira hivatkozva 1574 őszén a pápa küldöttjének, Georgius Fabiusnak is.⁶²

A pápa azonban kitartott álláspontja mellett, és további, egyértelmű gesztusokat várt a külpolitikai elszigeteltségből kitörni szándékozó fejedelemtől, aki elhatározta, hogy a maga módján tesz eleget a Szentszék kívánságának; kinevezte Maróci János krasznai esperest erdélyi segédpüspöknek, akit még 1572 folyamán hozott be Váradra a fejedelem bátyja, Báthory Kristóf.⁶³ Ezzel az egykori püspöki székhelyen élő körülbelül kétezer főnyi katolikus hívő egyházi előljárót kapott. Innen Maróci megkezdhetette a

60 Uo. Sajnos eddig nem került elő olyan irat, amely Mindszenty vagy egy másik esztergomi kanonok Erdélybe küldésének ügyéről további részleteket is elárulna.

61 SZÁDECZKY LAJOS: *Koronyáti Bekes Gáspár (1520–1579)*. Bp., 1887. (a továbbiakban *Bekes*) 45–47. Valószínűleg ez az oka annak is, hogy a jezsuita levelezésben – az iratpusztuláson kívül – másfél éven keresztül (!) semmilyen dokumentum nem maradt ránk az erdélyi misszióval kapcsolatban.

62 *Báthory levelezés* I., 299.

63 Vö. a fejedelem 1575 március 28-án kelt levelét *Báthory levelezés* I., 317–318. Karácsonyi János a ferences rend történetéről írott munkájában Mágócsyként említi. KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*. II. köt. Bp., 1924. (a továbbiakban *KARÁCSONYI*) 126, 155, 207. Ezt az adatot átvette később Lukács László is. MAH I., 418. A fejedelem idézett levelében azonban a Joannes Marocius névalak szerepel, amelyet Veress Marótiként oldott fel. Nincs azonban bizonyíték arra, hogy valóban a közismert Maróti vezetéknévről van szó. Kézenfekvőbbnek tűnt ezért a levél által adott formában Maróciként szerepeltetni. Lukács is egy másik helyen Maróczyként említi. Vö. MAH I., 486.

vizitációkat, és ugyanakkor irányítása alá vonhatta a Báthory birtokokon meghúzódó katolikus papokat, illetve ferences rendtársait is. Mivel a ferencesek nem rendelkeztek megfelelő képzettséggel, őket követték volna a jezsuiták, akik a tervek szerint Szilágysomlyón és Váradon iskolát hoztak volna létre a hitoktatás és a papi utánpótlás érdekében.⁶⁴ Ezután, a családi birtokokat ugródeszkául használva, koncentrikus körökben terjesztették volna a régi hitet, miközben megtelepedtek volna Gyulafehérváron, majd a Székelyföldön.⁶⁵ A remekül kigondolt terv, közelebből nem ismert okok miatt, meghiúsult, Maróci nem sokkal később Ecsedre került. Valószínűleg ő az a Karácsonyi által Mágócsynak nevezett ferences, aki 1583 elején könyörgő levelet írt a lengyel királynak, hogy engedjék újra prédikálni, amelyet méltatlan életmódja miatt megtiltottak neki, sőt még a rendből is kizárták.⁶⁶

Jóllehet erre nem sok alapja volt, Báthory István 1574 őszén győzelmi jelentést küldött Rómába, hogy Isten csodálatos módon megsegítette az ariánusok ellen folytatott küzdelmében fő képviselőik néhány hónapon belül bekövetkező halálával.⁶⁷ Szektájuk meggyengült, tovább már nem képesek terjeszkedni. A fejedelem talán az adminisztratív intézkedések eredményeinek felnagyításával próbálta némiképp tompítani a püspökség visszaállítását érintő pápai kívánság elutasítása miatti várható szentszéki neheztelést. Másik okként említhető, hogy a levél megírásának pillanatában a szászok Bekes felé hajoltak, ezért várható volt fegyveres beavatkozásuk Bekes minden pillanatában várható betörése esetén.⁶⁸ 1575 tavaszától kezdve egy bő fél éven keresztül semmilyen adatunk nincs arra nézve, hogy Georgius Fabius már említett útjának eredményeit, illetve Maróci kinevezésének hírét hogyan fogadták Rómában. Egészen az év végéig megszűnt minden kapcsolat Gyulafehérvár és a pápai kúria között.⁶⁹

A két évvel korábban Habsburg területre menekült Bekes csapatai azonban ekkorra már átlépték az erdélyi fejedelemség határát. Az akciót jól előkészítették, a székelyek döntő többsége és az erdélyi urak túlnyomó része a trónkövetelő hadseregéhez csatlakozott. A vállalkozás sorsa a kerelőszentpáli harcmezőn dőlt el, Báthory megmentette hatalmát, a lázadókat keményen megbüntette.⁷⁰ Mivel a konfliktusért a fejedelem a magyar királyt okolta, felmentve érezte magát a neki tett hűségeskü alól. Ez azt jelen-

64 Uo. 601.

65 Vö. BUDAY, 120.

66 MAH II., 402. Maróci állítólag ebben az évben is Ecseden tartózkodott Báthory Miklós udvarában és ott is maradt annak 1585-ben bekövetkező haláláig. Vö. KARÁCSONYI II., 126.

67 „Gyökereستül ez a pestis még nincs kiirtva, de miután a felekezet apostolai, Isten rendeléséből, rövid idő alatt úgyszólván mind elhaltak, azok, akik még a felekezetből fönmaradtak, a terjeszkedés képességét nélkülözik.” FRAKNÓI III., 157.

68 Bekesnek végül sikerült meglepnie Báthoryt, aki sebtében összeszedett csapatokkal vonult a trónkövető ellen. A szászok végül gondos mérlegelés után, távol maradtak az összeccsapástól.

69 Mindössze egyetlen, de annál beszédesebb dokumentuma maradt annak, hogy a Báthoryakat ezek a nehéz idők sem tántorították el Erdély felekezeti térképének átrajzolásától. Báthory Kristóf az 1575. év nyarán az eretnekek elleni harc fontos eredményeként számolt be arról, hogy a lutheránus szektát szinte teljes egészében kiirtották. Sem a források, sem a szakirodalom nem igazolja a levél állításait, hogy tudniillik olyan tömegben éltek volna a Báthory Kristóf jurisdikciója alatt álló területeken, hogy az ellenük való fellépést ekkora fegyvertényként kellene ünnepelni, ezért valószínű, hogy inkább öccse néhány hónappal korábban Rómába küldött levelében írottak megerősítése lehetett a célja.

70 Vö. *Báthory emlékezete*, 97–99, és BETHLEN II., 329–358 és *Bekes*, 58–59.

tette, hogy Erdély fejedelme lényegében szuverén uralkodó lett, persze ha eltekintünk az oszmán függőségtől.

Rómában izgatottan figyelték az eseményeket; úgy tűnt, végképp kútba esett a már négy éve folyó tárgyalások eredménye, a jezsuiták erdélyi missziója. A kapcsolattartás a Szentszék és az osztrák tartomány között különben is akadozott a pestisjárvány kitörése miatt. Báthoryt pedig érthető módon lefoglalta a háborús események miatt felbolydult Erdély lecsendesítése, ezért nem érkezett meg a menlevél Bécsbe a már készülődő misszió számára sem. A Szentszék nem tudta, hogy mitévő legyen.

Ennek tudható be, hogy amikor félévnyi hallgatás után XIII. Gergely nemleges választ adott Maróci kinevezési kérelmére, a brevét Maggio tartományfőnök visszatartotta. Lépésének okáról részletesen beszámolt Galli bíboros államtitkárnak.⁷¹ Báthory kérésével kapcsolatban a tartományfőnök szerint a következő nehézségek álltak elő: Erdélynek van püspöke az agg Bornemissza Pál személyében, akit még 1556-ban utasítottak ki a rendek a gyalui püspökségi birtokokról. Amíg él, nem nevezhetnek ki helyére senkit. A kánonjog előírásai szerint koadjutor, segédpüspök nem működhet felettese jelenléte nélkül az egyházmegyében. Bornemissza ekkor a nyitrai püspökség ügyeit is intézte, semmiképpen sem lehetett tehát jelen Erdélyben.⁷²

Ehhez hozzátehetjük azt, hogy az érvényben lévő 1566. évi 17. artikulus amúgy sem tette lehetővé erdélyi működését. A másik lehetőség Maggio szerint az volt, hogy flandriai mintára új püspökséget hozzanak létre. Ez azonban Miksa magyar király invazícióját sértette volna. A tartományfőnök ezért azt javasolta, hogy a Szentszék mégis vegye fontolóra egy segédpüspök kiküldését a fejedelemségbe. Az ausztriai tartományfőnök levele beszédesen tanúskodik arról a tanácsstalanságról, amely az új helyzet következtében állt elő. Amennyiben a pápa továbbra is ragaszkodik a püspökség helyreállításához vagy egy újabb létrehozásához, azzal Báthory Istvánt egy szuverén ország uraként ismerné el, amely fölött Miksa magyar királynak nincs hatalma, végső soron tehát kétségszóróan a Habsburgoknak a középkori magyar királyság egészéhez fűződő jogait. Ezt a német-római birodalom uralkodójával, a katolikus hit védelmezőjével szemben nem teheték meg. Nem haragíthatták magára Miksát, de nem viselkedhettek úgy sem, mintha semmi nem történt volna. A pápai diplomácia bénultan figyelte az eseményeket; néhány hónappal a kerelőszentpáli ütközet után újabb hír sokkolta a vatikáni döntéshozókat. Báthory István ringbe szállt a lengyel koronáért, és mindenki számára váratlanul 1575 decemberében ő került ki győztesen a küzdelemből. A lengyel rendek 13-án választották királlyá. Szentszéki elismerése, a vesztes Miksára való tekintettel egészen annak nemsokára bekövetkező haláláig húzódott, amely némi feszültséget keltett Báthory és Róma között.

Megválasztása nemcsak az erdélyi viszonyokat, hanem a szentszéki kapcsolatokat is újrarajzolta. Az újdonsült lengyel királynak megnőtt a mozgástere; ez az oka annak is, hogy a kényszerű tétlenségben eltelt hónapok alatt a jezsuita renden belül felerősödtek azok a hangok, amelyek az erdélyi missziót immár nem az osztrák, hanem a lengyel rendtartomány keretei között vélték megvalósíthatónak. A Lengyelországból való betelepítést támogatták természetesen a magyar jezsuiták, Leleszi János, Báthory Zsig-

71 Az október 15-én kelt pápai brevét vö. *Báthory levelezés* I., 363–364, Maggio beszámolóját MAH I., 538–539.

72 MAH I., 463, 538–539.

mond későbbi nevelője, illetve Alphonsus Pisa, előrehaladott korban lévő rendtársa, aki féltucatnyi levélben⁷³ ostromolta a generálist a misszió mielőbbi megindítása érdekében. Fellépésük mögött a forrásokból kihámozhatóan Báthory Kristóf állt, aki az 1575. évi nyári eseményeinek kritikus napjaiban-heteiben képes volt időt szakítani arra, hogy fentebb idézett levelével Bécsbe küldje Kis Boldizsárt. Kis útjának részleteit nem ismerjük, a jezsuita levelezésből azonban annyi kiderül, hogy a váradi kapitány futára megfordult Nagyszombatban, az esztergomi érsekség és káptalan akkori székhelyén és egy közelebből nem ismert szláv pappal tárgyalásokat folytatott papok és szerzetesek (ferencesek) Erdélybe küldésének ügyében. A hírt ez a szláv pap hozta Bécsbe, aki szintén szeretett volna a fejedelemségbe menni, de nem akart elindulni a jezsuiták nélkül. Az erdélyi követ, mondani sem kell, felkereste a jezsuitákat is, és sürgette az erdélyi misszió megindítását. Éppen erre hivatkozva próbálta Pisa és Leleszi minél előbbre hozni az indulás időpontját.⁷⁴

A nagypolitika azonban közbeszólt; Maggio és a rendfőnök ebben a kényes helyzetben nem akart újat húzni a császárral, aki érthető módon nehezen viselte azt, hogy hat hónapon belül kétszer is látványos kudarcot szenvedett Báthoryval szemben. Nem volt ez másképpen a Kúria esetében sem. A lengyel királyválasztás után újra elterjedt a híre, hogy Báthory nem jó katolikus.⁷⁵ Ez óvatosságra intette a Szentszéket; Pisát néhány hónappal később „állományba” helyezték, azaz lekerült az erdélyi misszió névsoráról,⁷⁶ a missziót pedig nem indították el.⁷⁷

A király elismerése sem mozdította elő azonban a Vatikán által kívánt mértékben az erdélyi rekatolizáció ügyét. A levelezésanyag ugyan tele van a jezsuita rend erdélyi missziójának ügyével, a püspökség visszaállításának ügyében viszont jelen ismereteink szerint egészen 1579-ig nem történt érdemi előrelépés.

Ebben az évben – amely a Dávid vezette nonadorantistákkal való leszámolás éve is – hosszú évek előkészítő munkálatai után végre megérkeztek az első jezsuiták Erdélybe. Minden bizonnyal ezzel függött össze, hogy a püspökség kérdése újra előkerült a legmagasabb szinten; Caligari lengyelországi pápai nuncius arról számolt be Galli bíboros államtitkárnak, hogy a királynak szándékában áll egy esperességet felállítani csekély, mindössze ezer dukát éves jövedelemmel. Az illető egyházi személy pedig segéd- vagy címzetes püspökként működne. Az államtitkár úgy vélte, hogy a római Szent Jeromos templom papi konfraternitásában akad alkalmas személy erre a posztra.⁷⁸

73 A leveleket vö. MAH I., 553–556, 560–561, Leleszi levelét az ügyben uo. 556–560.

74 vö. 69. jegyzet. A követről Uo. 525–526, 533. Leleszit és Pisát ugyanakkor egy szintén ismeretlen esztergomi kanonok, akiről csak annyi derül ki, hogy Leleszi lelki vezetője volt még annak nagyszombati tanulóévei alatt, Nagyszombatba hívta. Talán a már említett Mindszentyről van szó.

75 MAH I., 574.

76 Súlyosabb vádak is felmerültek azonban Pisával szemben; Maggio szerint prédikációiban abszurd és elfogadhatatlan dolgokat hirdetett. Jóllehet tagadta, hogy bármiféle kapcsolatban állna a németországi rendtagok között terjedő, közelebből nem ismert eretnekséggel, az ügyet kivizsgálták. Ez nyilván közrejátszott félreállításában. Uo. 604, 612.

77 Sunyer lengyel tartományfőnök csodálkozását fejezte ki a generálisnak írt novemberi levelében, hogy még mindig nem ismerték el a lengyel királyválasztás eredményeit. Uo. 607. Jellemző, hogy Maggio sem írta le a király nevét (helyette a bidellus, azaz iskolaszolga, poroszló elnevezést használja), nehogy botrány kerekedjen abból, ha levele a császár kezébe kerül. Uo. 609.

78 Uo. 872–873.

Szántó István Gallinál konkrétabb javaslatokkal állt elő; Gyulai Pált javasolta, aki vel néhány évvel később, 1584-ben somlyói papként találkozunk.⁷⁹ Szántó az egyházügyi problémákra is megoldást kínált. Ez ugyanaz volt, mint ami néhány évvel korábban már felmerült; az erdélyi püspökségnek az agg, immár a 100. évét taposó Bornemissza Pál személyében volt már püspöke. Az első megoldás az lett volna Szántó szerint, hogy az erdélyi püspök lemond, aki különben sem tölthet be a kánonjog szerint egyszerre két püspökséget. Ebben az esetben Gyulai segédpüspöki rangban tevékenykedne. Elképzelhető azonban az is, hogy Gyulait egyszerűen kinevezik püspöknek, és mivel Bornemissza öreg, sőt második gyermekkorát éli, a nyitrai püspökséget is másra kellene bízni.⁸⁰

A harmadik javaslat egyenesen Báthory Istvántól származott, Rómába küldött követének, Paulus Uchański plocki püspöknek meghagyta, hogy érje el az erdélyi püspökség hosszú idő óta húzódó ügyének végleges rendezését. E szerint tehát Gyulait kineveznék erdélyi püspöknek, de csupán a segédpüspök megszólítás járna neki, mivel a püspök Bornemissza volt. Amúgy püspöki jogokat gyakorolna, amelybe beletartoznának a legfontosabbak, a papszentelés és a többi szent rend kiszolgálása. A negyedik lehetőség szoros összefüggésben volt az előző verzióval; Gyulait az Itáliában, Lengyelországban és Magyarországon is bevett szokásnak megfelelően címzetes püspökségre emelnék, például a moldvaira, tñinire vagy a csanádira.⁸¹

Gallinak nem tetszettek túlságosan a fenti javaslatok, és a Szent Jeromos templom papjait sem tartotta jó választásnak a nyelvtudás hiánya miatt. Jellemző azonban az Erdélyre vonatkozó ismeretek szinte teljes hiányára, hogy helyettük angol, illetve skót papokat ajánlott, akiknek a nyelve szerinte hasonlít(!) a magyarra.⁸² Galli nyilván a római angol-skót jezsuita kollégiumban végzett egyházi férfiakra gondolt. Ez a kollégium küldte ki a jezsuitákat is titkos utakon Angliába a katolikus vallás életben tartása érdekében. Az Angliába küldött jezsuiták gyakran haltak meg igen kegyetlen halállal, közülük a leghíresebb Edmund Campion volt, akiből a katolikus világ vértanút csinált, Magyarországon pedig Balassi révén híresült el példája.⁸³ Ezért a bíboros minden szempontból alkalmasnak tartotta őket a misszióra. Galli hozzátette még, hogy mivel a skótok hegyi emberek, a fizikai megpróbáltatásokat is könnyebben el tudnák viselni a hasonló klímájú Erdélyben.

Két hónappal később egy újabb jelölt neve bukkant fel az erdélyi segédpüspökséggel kapcsolatban. Rómában dalmát Georgius Fabiust, a király gyóntatóját akarták megnyerni az ügynek, a király azonban nem volt hajlandó elbocsátani a szolgálatból. Fabius személye és szerepe körül igen sok a megválaszolatlan kérdés. Dalmát származásán ki-

79 MAH I., 700–701.

80 Vö. Szántó kíméletlen szavait: „Nam cum is iam sit centenarius homo, repuerascere videtur...” Uo. 700.

81 A fontos levelet Uo. 873–875.

82 „Ma io vo più presto pensando a qualchuno di questi sacerdoti inglesi o scozzesi che sono qui, li quali et per la dottrina et forse per la lingua, che non deve esser molta discosta da quella...” Uo. 964. Az angolok küldésének ötlete Possevinótól származott. Vö. MAH II., 454.

83 Campion vagy latinosan Campianus *Tíz Okok* című művének magyarországi recepciójáról, és mártírúmának felhasználásáról a főleg főúri térítéseken a legújabban vö. BALASSI BALINT-DOBOKAY SÁNDOR: *Campionus Edmondnak tíz okai. Tanulm.* BÁRCZI ILDIKÓ, CSONKA FERENC, HARGITTAY EMIL, KRUPPA TAMÁS. Bp., 1994.

vül nem tudunk róla semmit, csak hogy krasznai esperes volt. Caligari idézett levelében érdekes összefüggésben kerül elő személye; a nuncius szó szerint azt írja, hogy „[il] non lo vole suffraganeo in Transilvania” vagyis a király nem akarja őt erdélyi segédpüspöknek. Eddig nem sikerült olyan adatot találnom, amely közelebbit is elárulna a király Fabiusszal kapcsolatos terveiről. Néhány évvel korábban, 1574–1575-ben a krasznai esperes volt az egyetlen összekötő Róma és Erdély között; akkor a Szentszék, mint láttuk, határozott nyomást fejtett ki az erdélyi püspökség visszaállítása érdekében, és Báthory, engedve a kérésnek, egy *suffraganeust*, vagyis egy helyettest ki is nevezett egy ismeretlen ferences – Maróci János – személyében. Pedig joggal várhattuk volna, hogy a tisztséget a jó római kapcsolatokkal és nyilván kitűnő ajánlásokkal rendelkező Georgius Fabiusszal töltsék be. A Kúria igazában véve őt szeretne volna látni az erdélyi egyházi hierarchia élén, mivel benne sokkal inkább biztosítottak látták az erdélyi katolicizmus érdekeinek képviseletét, mint egy jámbor, de tanulatlan ferencesben. Fabius iskoláit Rómában végezte, Szántó személyesen ismerte, amelyről egy hosszú levele is tanúskodik.⁸⁴

Marócira fél éves hallgatás után nemet mondtak Rómában. Utána hosszú évekig hallgatnak forrásaink, az úgy, mint láttuk, csak több évvel később bukkant fel újra. A hallgatás aligha magyarázható kielégítően a lengyel királyválasztás körüli problémákkal. Úgy tűnik, az adatok hiánya inkább a források pusztulásának vagy annak köszönhető, hogy az ügy aktái eddig nem kerültek a kutatás látókörébe.

A levelezésanyagban szétszórt adatok összeillesztésével azonban több-kevesebb részletességgel már most is felvázolható az események egyik lehetséges forgatókönyve; a megoldás kulcsa véleményem szerint Fabius származásában rejlik. Rómában tanult a jezsuitáknál, Szántó ismerte, dalmát volt, amelynek alapján először arra gondoltam, hogy Fabiusnak lehetett némi köze a Rómában megalapítandó Collegium Hungaricum körüli konfliktussorozatban.

A római Collegium Hungaricum létrehozása körüli harcoknak bőséges dokumentációja maradt ránk, ezért részletekbe menő tárgyalásukat nem tartom szükségesnek.⁸⁵ Csak arra utalok röviden, hogy Szántó Arator István 1578-ban harcot indított annak érdekében, hogy a pápa létesítsen kifejezetten magyarok számára egy jezsuita papnevelőt, kizárva onnan a más nemzetiségűeket. Ebben bírta a lengyel király támogatását is. Az ügy rövidesen komoly politikai viharokat kavart, Bécs mindenáron szeretne volna megakadályozni, hogy a magyar lelkész- és jezsuita utánpótlás, éppen úgy, mint a magyar korona Erdély fölötti fennhatósága, kikerüljön ellenőrzése alól. Ebben a pálos rend patrónusai is támogatták, akiknek kezéből Szántó ki akarta vetetni a magyarok egykori római templomát a Santo Stefano Rotondót a tartozékaival együtt. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy látva a magyar példát, a horvátok és a dalmátok, arra hivatkozva, hogy ők is a magyar alattvalók, helyet akartak biztosítani maguknak az új kollégiumban.

Nyilván ezzel szoros összefüggésben merült fel ugyanebben az időben egy külön Collegium Illyricum megalapításának lehetősége is. Szántó természetesen hevesen ellenkezett, hogy helyet adjanak a dalmátoknak és a horvátoknak, és jobban szeretne volna,

84 MAH I., 654.

85 A kérdésről vö. ISTVÁN BITSKEY: *Il collegio germanico-ungarico di Roma. Contributo alla storia della cultura ungherese in età barocca*. Roma, 1996. 33–41.

ha nekik egy külön kollégiumot hoznak létre. Csakhogy a szlávoknak is hatalmas pártfogói voltak. Közéjük tartozott a pálosok érdekében fellépő Draskovich György győri püspök is, és nem utolsó sorban Alessandro Farnese bíboros. Az illír zarándokoknak helyet adó Szent Jeromos templomot V. Pius 1566-ban avatta tituláris templommá, amely a zarándokok ellátásával foglalkozó egyháziakból és világiakból álló vallásos társulatnak (*Congregatio Sancti Hieronymi Illyricorum seu Sclavorum de Urbe*) is helyet adott, és afféle nemzeti zarándokházként működött. Az ő protektoruk volt Farnese, aki 1568-ban egyszer már megakadályozta egy magyar kollégium megalapításának tervét; most is erre törekedett.⁸⁶ Ráadásul, és ez különösen kínos helyzetbe hozhatta a Szántót hallgatólagosan támogató Báthory Istvánt, a nagyhatalmú bíboros Lengyelország protektora is volt.

Ennyi ellenféllel már nehezen lehetett megbirkózni; a kollégiumot néhány hónapos fennállás után beolvasztották a Collegium Germanicumba. Ezután maradt egy másik lehetőség, a lengyel tartomány felállítása, amely 1575-ben létre is jött, és amelynek segítségével végül sikerült elérnie a lengyeleknek, főleg a királynak, hogy a rekato-lizációhoz okvetlenül szükséges jezsuita erők megbízható helyről, vagyis ne az osztrák rendtartományból jöjjenek. Fabiusnak a Collegium Hungaricum körüli bonyodalmak-ban való közvetlen szerepére azonban semmilyen bizonyíték nincs. Egyetlen halvány utalást sikerült találni Szántó Fabiusnak írt levelében, amely fényt vethet Báthorynak a kérdésben tanúsított elutasító magatartására. Szántó az akkor már Báthory gyón-tatójává előlépett Fabiust emlékeztette néhány évvel ezelőtt, Rómában kötött barátságuk-ra, amikor lázas tervezgetésekkel töltötték az időt.⁸⁷ Nem valószínű azonban, hogy Szántó a szép emlékek felidézésével akarta újra felvenni a kontaktust befolyásos pozí-cióban lévő régi ismerőseivel.

Egy, még 1575-ből származó híradás segítségével személyét egyértelmű összefü-gésbe hozhatjuk nem csak az erdélyi misszióval, hanem közvetve a segédpüspökség ügyével is. E szerint Fabius 1575-ben kisebbfajta vihart kavart, mivel állítólag lépéseket tett az erdélyi misszió megakadályozására. Az ügyről ketten számoltak be, Alphonsus Pisa, akit akkor az erdélyi misszió vezetésével bíztak meg, és társa, Leleszi János. Pisa, akit később félreállítottak, mivel túlságosan is buzgón képviselte a Lengyelország irá-nyából történő betelepédést, alaptalan híresztelésnek nevezte az állítást, amelyet egyébként az ellenzők szokásos akadékoskodásának tartott. Ezzel azonban mégis csak elismerte, hogy valami még sincs rendben a misszió körül, és hogy ehhez Fabiusnak volt valami köze. Leleszi jóval visszafogottabban reagált, ő azt írta a rendfőnöknek, hogy ha Fabius az, akiről a hírek szólnak, akkor félő, hogy a Társaság ellen fogja han-golni a királyt, akitől már ezelőtt is sok embert elidegenített.⁸⁸ Leveléből azonban nem derül, ki hogy milyen vádakkal lépett fel a renddel szemben.

86 MAH I., 646, 684, 911.

87 Vö. MAH I., 654.

88 „Hac eadem de re sacerdos quidam hungarus in dignitate constitutus mecum egit, qui referebat monachum quendam causa studiorum ex Transylvania Romam profectum, nonnihil negotium Societatis retardasse. Is tamen nunc Batorei castra sequitur, et nisi fallor, confessarium illius agit. Vereor, Reverende in Christo pater, si is est, qui multorum animos fregit, ne út multos a principe abduxit, ita nunc principem a societate abducatur.” MAH I., 557–558. A levelezést kiadó Lukács szerint a vádak alaptalanok voltak. Uo. 555, 11. jegyzet.

Különösen érdekes ennek fényében, amit Caligari írt az erdélyi segédpüspök személyével kapcsolatban. A lengyelországi nuncius elfogadva Galli véleményét, angol vagy német papot ajánlott *suffraganeus*nak. Olasz azonban semmiképpen sem, mivel, mint írja, elég, ha csak latinul tud, így is szót érthet a helyiekkel. A mondat szószerint a következőképpen hangzik: „Vostra Signoria Illustrissima proveda per d’inglese o tedesco, che questi seranno più al proposito, poichè non approba [kiemelés tőlem] gl’italiani, et basta che habino la lingua latina espedita.”⁸⁹ Vagyis nem ő, a nuncius, hanem a király nem akarja az olaszokat. Nem mondta ki *expressis verbis*, de ennek egyik oka az lehetett, hogy végső soron az ariánus eretnecség erdélyi elterjesztése is az ő nevükhöz fűződik. A király olaszokkal szembeni ellenérzésének azonban van egy másik, a fentebb mondottakkal szorosabb összefüggésben lévő mozzanata is.

Nyilvánvaló, hogy Varsóban részletesen értesültek Szántó szélmalomharcának legapróbb részleteiről is; ezek alapján pedig világossá vált Báthory előtt, hogy az olaszok esetleges részvétele az erdélyi misszióban kellemetlen politikai következményekkel járhat, mivel ők a kelletténél szorosabb kapcsolatban állnak szentszéki megbízóikkal. Erdély ügyeibe való beavatkozásukat pedig semmi esetre sem tűrhette. Éppen eléggé figyelmeztette ennek esetleges veszélyeire Fabius Szentszék által való kijelölése. Báthory István nyilván alaposan végiggondolta a Collegium Hungaricum körül kibontakozó viszálykodást; ezért úgy vélem, hogy a király Fabius személyét azért ejtette, mert ki akarta zárni nemcsak annak lehetőségét, hogy a reménybeli erdélyi segédpüspök és a (lengyel és magyar) jezsuiták között feszültségek lépjenek föl, hanem azt is, hogy rajta keresztül Róma túlságosan nagy befolyással bírjon az erdélyi belügyekre.⁹⁰

A legegyszerűbb megoldást választotta; magával vitte Lengyelországba, kinevezte udvari papjának, majd gyóntatójának, így egyrészt szemmel tarthatta, másrészt kivédhette az erőteljesebb szentszéki nyomást azzal, hogy okvetlenül szüksége van rá az udvarban. Ezzel más megvilágításba kerülnek az erdélyi segédpüspök személyével kapcsolatban eddig ötletszerűnek tűnő javaslatok is. Marócit Báthory azért nevezte ki, kész helyzet elé állítva a Szentszékét, hogy elejét vegye a Fabius személyével kapcsolatos további tervezgetéseknek. Egyébként maga Fabius is elég erőszakosan lépett fel, amikor egyházi javadalmat kért a fejedelemtől.⁹¹ 1579 nyarán Szántó, mint láttuk, Gyulai Pált ajánlotta, aki talán ferences volt, több Gyulai nevű találunk ugyanis a 16. század második felében a rend tagjai között.

Jelölése mögött majdnem bizonyosan Báthory állt. Nem tudjuk miért, de személye nem felelt meg Rómában, Caligari nuncius a Szent Jeromos-templom papjait javasolta, akik – micsoda véletlen – Farnese bíborosnak a ma is piazza Farnesének nevezett téren álló palotája közvetlen szomszédságában laktak. Galli bíboros államtitkár, mint láttuk, nem tartotta jó megoldásnak Caligari (és Farnese) jelöltjét, de nem is értette, hogyan jutottak éppen ők a nuncius eszébe, és helyettük angol vagy skót személy

89 MAH I., 982.

90 Ennek nem mond ellen Szántó Fabiusnak írt levele sem. Különbön is, a királyi udvarban betöltött pozíciója sokkal fontosabb volt annál, hogy felidézze múltbéli sérelmeit, amelyekről pápai kiátkozás terhe alatt amúgy sem beszélhetett. A viszálykodást még így sem volt képes megakadályozni; a megtelepedést követő néhány hónapban súlyos konfliktus keletkezett a rend magyar és lengyel tagjai között. Ennek tárgyalására itt most nem térek ki, csupán annyit jegyzek meg, hogy a konfliktus gyújtópontjában a tevékenységével már addig is igen nagy viharokat kavarázó Szántó állt.

91 Báthory levelezés I., 189.

kiküldését szorgalmazta. Caligari végül meghajolt az államtitkár akarata előtt, de ugyanakkor egyértelműen Báthory sugalmazására, azt válaszolta, hogy akkor legyen angol vagy német, de olasz semmiképpen sem. Ők ugyanis a Rómából távvezérelt szláv befolyást szimbolizáló Szent Jeromos konfraternitás – ne felejtjük, Fabius dalmát volt, Rómában tanult, római kapcsolatai voltak – és a Szentszék hatalmának túlzott megnövekedését vetítették előre; ezért nem lehetett egyik náció sem alkalmas a király szemében az erdélyi püspökség betöltésére.

Az erdélyi püspökség újra középpontba való kerülésének, és a feszültségek megnövekedésének oka az agg Bornemissza Pál halála volt, amivel elhárult az akadály a püspöki méltóság betöltése előtt. Galli az 1580. év legelején ugyan még mindig ragaszkodott egy angol vagy német jelölthöz, az események azonban már túlhaladtak ezen az elképzelésen, a továbbiakban nem is hallunk róla többet. A kezdeményezés, úgy tűnik, a jezsuiták kezébe ment át. Hosszas, több évet igénybe vevő előkészítés után 1579-ben végre sikerült erdélyi megtelepedésük. Vezetőjük a lengyel Jacobus Wujek lett, amely azt jelezte, hogy a római és a varsói elképzeléseknek megfelelően rendtagok munkáját a lengyel rendtartományból fogják koordinálni.

Ezek után természetes, hogy a rend az erdélyi katolikus egyházi hierarchia helyreállításával kapcsolatban is kezdeményezően lépett fel. Ezt jelezte, hogy az ugyanebben az időben a lengyel király környezetében felbukkanó Antonio Possevino⁹² jezsuita atya már 1581-ben szorgalmazta, hogy küldjenek a fejedelemségbe egy apostoli nunciust, aki ott tartózkodása alatt papokat szentelne föl, és az ifjú fejedelmet környezetében tartózkodva segíthetné, és tanácsot adhatna neki. A nunciusnak azt lett volna a feladata, hogy felmérje a terepet egy később érkező püspök számára.⁹³ Possevino azt is jelezte Rómának, hogy a tervhez sikerült elnyernie a király támogatását is. A püspöki szék betöltését összekötötték az Erdélyben megnyitandó pápai szeminárium ügyének kérdésével. A pápai szemináriumok rendszere a katolikus hit terjesztését szolgálta. A fenntartási költséget felerészből a pápa, felerészből a lengyel király állta. Ilyen iskolák létesültek az északi térségekben, vagyis az eretnekektől (protestánsok illetve görögkeledek) elárasztott területeken. Erdélyben is egy ilyet akartak felállítani Kolozsváron.⁹⁴

Possevino nem sokkal később megnevezte jelöltjét, a szentszéki berkekben igen jól ismert, Stanislaus Hosius római lengyel követ titkáráként éveket Rómában töltő Stanislaw Reszka warmiai kanonok, királyi titkár személyében.⁹⁵ Reszka feladata a Báthory István tetteit népszerűsítő művek római kiadása volt, amit 1582-ben teljesített a *De rebus gestis* címmel kiadott krónikával. Fontos szerepet játszott tehát a lengyel király elképzeléseiben, jó kapcsolatokat ápolt a *respublica letteraria* több jeles képviselőjével is.⁹⁶ Possevinónak még arra is gondja volt, hogy megnevezze azokat a jövedelemforrásokat, amelyekből egy állandóan Erdélyben székelő püspökséget fent lehetne tartani.

92 Possevino ettől kezdve néhány évig igen fontos szerepet játszott Báthory Istvánnak az orosz cárt és a Habsburg császárt érintő diplomáciai manővereiben. Erről bőséges dokumentációval vö. P. PIERLING S.J.: *Bathory et Possevino. Documents inédits sur les rapports du Saint-Siège avec les slaves*. Paris, 1887. FRAKNÓI III., 167–195.

93 Vö. Possevino 1581. október 8-án Wujek kolozsvári rektornak írt levelét MAH II., 214–215.

94 A pápai szemináriumok ügyéről vö. BALÁZS MIHÁLY–MONOK ISTVÁN: *Pápai kollégiumok magyarországi alumnusai*. Szeged, 1990.

95 MAH II., 269–270.

96 HORN ILDIKÓ: *Báthory András*. Bp., 2002. (a továbbiakban HORN). 60–61.

Az új püspököknek először egyházfegyelmi és bíraskodási ügyekben kellett eljárnia, amelybe beletartozott a házasságok megáldása, de a vegyes házasságok kényes kérdése is. Minden bizonnyal ennek eredménye Báthory 1583. január 28-án Niepolomicében kelt oltalomlevele, amelyet az erdélyi katolikusok részére állított ki. Erre az irat megokolása szerint azért került sor, mert az eretnekek kezükbe kaparintották az egyházi bíraskodást is, és a katolikusok kárára gyakorolják. Ezt a gyakorlatot kívánta megszüntetni a király; igen jellemző érvelése, amely eszünkbe juttatja a felekezetek szervezeti elkülönítését célzó erőfeszítéseit: „úgy igazságos, ha a katolikusok közt katolikus, eretnekek közt eretnek gyakorolja az egyházi bíraskodást.”⁹⁷

Az erdélyi katolicizmus függetlenítésének következő lépéseként Possevino az egyházszervezet gazdasági alapjait kívánta létrehozni: úgy gondolta, hogy Enyed városa és tartozékai megfelelőek lennének az új püspökség ellátására, mivel azokból évi négyöt-ezer forint is befolyyna.⁹⁸ Enyed egyházi birtok volt, amely Fogarassal kb. egy időben Bekes kezére került. Tőle vette el még a Fogaras miatt kirobbant háborúság előtt Báthory. Bekes Miksához írott levelében panaszkodott is amiatt, hogy míg más főurak, így a szintén ariánus Hagymássy Kristóf, szabadon birtokolhattak egykori egyházi javakat, őt a fejedelem megfosztotta ettől.⁹⁹

Nem volt azonban minden rendben Reszka személye, pontosabban jelölése körül. 1582 májusában Possevino még azt írta Gallinak, hogy mindent megbeszélt a királlyal, aki az ügyet rábízta a pápára, és csak attól zárkozott el kategórikusan, hogy jezsuitát nevezzenek ki püspöknek. Majd szóba hozta Reszkát, aki ellen a király nem emelt kifogást, csak azt jegyezte meg, hogy személyét nehéz lesz elfogadtatni az erdélyiekkel.¹⁰⁰ A hírre Possevino Rómába sietett, ahol személyesen is találkozott Reszkával, és megbeszélte vele a tennivalókat. Ennek értelmében őt nevezték volna ki Erdély püspökének, ahol a tervek szerint egyúttal állandó pápai nunciusként is időzött volna. Az új püspök a legszorosabban működött volna együtt a jezsuitákkal, akik minden segítséget megadtak volna, beleértve a jezsuita kollégiumok kiépülő rendszerét. A rend tagjai a tervek szerint már bemutatkozó erdélyi útjára is elkísérték volna Reszkát.¹⁰¹ Alberto Bolognetti pápai nuncius néhány hónappal később azonban azt jelentette, hogy Possevino Rómában, még ha jó szándék is vezérelte, hebehurgyán járt el, mivel úgy viselkedett, mintha előzetesen konzultált volna a tárgyban a királlyal. Más forrásokból azonban arról értesült, írta, hogy Possevino azért sietett Rómába, mert arról értesült, hogy Reszka néhány esetben nem éppen hízelgően nyilatkozott róla. Ez akkor vált számára világossá, amikor szóba hozta az ügyet a királynál, akinek egészen más elképzelései voltak, ő ugyanis unokaöccsét, Báthory Andrást kívánta az erdélyi egyházi hierarchia élére állítani.

Reszka erdélyi útját a király a már jól ismert érveléssel hátrította el; igen nagy zavart idéznének elő, ha a protestáns Erdélybe egy idegent neveznének ki a püspökség élére.¹⁰² Horn Ildikó szerint Reszkát a király Lengyelország állandó római követének

97 „aequum sit ut catholicus inter catholicos, sectarius inter sectarios suos ecclesiastiam suam iurisdictionem exerceat.” Uo. 378.

98 Uo.

99 *Documente* II., 31–32.

100 MAH II., 269–271.

101 Uo. 298.

102 MAH II., 365–366.

szánta, mint egykori patrónusát, Stanislas Hosiust. 1586-ban őt akarta Rómába küldeni, sőt megpróbálta kieszközölni számára a bíborosi kalapot is.¹⁰³ Az általunk tárgyalt évben, 1582-ben, azonban még bizonyosan nem erről volt szó. Bolognetti szerint a tudós férfiút hatalmas csalódás érte, és igen kínos volt számára, hogy amikor Varsóba érkezett, és bemutatta a pápa ez ügyben írt levelét, visszautasító választ kapott a királytól. De, mint írja a nuncius, Possevino már vigasztalja a derék Reszkát, és azon dolgozik, hogy Báthory András helyetteseként, vikáriusként küldjék Erdélybe, mivel ha András bíborossá választják, valószínűleg nem fog huzamosabb ideig az országban tartózkodni.¹⁰⁴ Ez a közzétett beszédesen árulkodik arról, hogy a király álláspontja nem változott, és továbbra is kategorikusan visszautasított minden olyan a Szentszéktől és a jezsuita rendtől származó elképzelést, amely nem erdélyi vagy magyar, hanem idegen származású egyházi férfiút akart a püspöki székbe helyezni.

Jezsuita forrásaink azonban egyúttal árnyalják is a Reszka személyével kapcsolatos elutasító magatartást. Amikor Szántó Arator István az 1580. év elején végre Erdélybe ért, óriási lendülettel vetette bele magát a munkába. Tevékenysége, mint említettem, hamarosan nagy viharokat kavart nemcsak a protestánsok, hanem saját rendtársai körében is. Wujek kolozsvári rektor folyton panaszkodott rá túrheterlen magatartása miatt, amelyet a lengyel előjárósággal szemben megengedett magának. De maga Szántó is mélységesen el volt keseredve.

Ennek egyik igen érdekes bizonyítéka 1581 augusztusában Acquaviva rendfőnökhöz írott levele. Ebből kiderül, hogy már két éve (!) nem írt Rómába. Hallgatását igen sok energiát felemésztő mindennapi munkájával magyarázta. Tudnunk kell, hogy a rend szabályzata előírta, hogy minden Itálián kívül, de még Európában működő rendtag köteles volt havonta legalább egyszer levelet írni a római központba. Szántónak tehát igen nagy adóssága volt ezen a téren. A rendi szabályzat lehetővé tette minden rendtag számára, hogy évente egyszer közvetlenül, tehát a hivatalos utat megkerülve, írhasanak a rendfőnöknek. Ebben általában a környezetükben tapasztalt visszasságokról számolhattak be, és kritizálhatták előjáróik tevékenységét is. Szántó is ilyen levelet írt, amelynek utolsó soraiban arra kérte a rendfőnököt, hogy szüntesse meg a lengyel uralmat, mozdítsa el Wujeket, aki állítása szerint sajátjaként irányította a kolozsvári kollégiumot. Két évvel a Collegium Hungaricum létrehozásáért folytatott küzdelem után a csalódott magyar jezsuita odáig jutott, hogy könyörögve kérte Acquavivát, és rajta keresztül Maggiót, hogy inkább az osztrák rendtartományból küldjenek rendtagokat az erdélyi misszió működtetésére!¹⁰⁵

Szántó abban a tudatban írhatott Rómába, hogy magyar rendtársai, de az erdélyi katolikusok is igazat adnak neki. Még nem felejtették el Izabella és János Zsigmond lengyel kegyenceit, akik ellen a történetíró Forgách Ferenc is élesen kikelt.¹⁰⁶ További elégedetlenségre adtak okot a király orosz háborúi, amelyhez a fejedelemség messze erején felüli áldozatokat volt kénytelen hozni, mivel a szejm rendkívül szűkkeblűnek bizonyult a vállalkozás finanszírozását illetően.

103 HORN, 90.

104 Vö. MAH II., 366. Bolognetti egyébként nem tartotta időszerűnek a püspökség felállítását. Uo. 298.

105 A levelet Uo. 177.

106 FORGÁCH, 981–982.

Panaszai és Báthory Istvánnak az idegen püspök személyével kapcsolatban hangoztatott fenntartásai nem függetleníthetők egymástól. Báthory azt remélte, hogy András 1583. évi római útja nemcsak karrierjét fogja elindítani, hanem rajta keresztül megtud egyezni a Szentszékkal a török ellenes háború és Erdély további rekatolizálásának részleteit illetően is. Unokaöccsét arra szemelte ki, hogy tartsa Rómával a kapcsolatot a családi és vallási ügyekben, tehát afféle bíboros protektorként működött volna. Első római időzésének részleteit a legutóbb Horn Ildikó foglalta össze,¹⁰⁷ ezért ennek tárgyalásától eltekintek, arra azonban felhívom a figyelmet, hogy András Rómában megpróbálta újra elővenni a Collegium Hungaricum ügyét. Két évvel korábban ugyanis a pápa nem véglegesen, hanem csak időlegesen egyesítette a magyar kollégiumot a némettel. Maradt tehát némi remény arra, hogy elérjék a Collegium Hungaricum újbóli függetlenítését. András tett egy utolsó kísérletet a pápánál, aki előtt hasonló érvekkel próbált operálni, mint annak idején Szántó; a németek és a magyarok olyanok, mint a tűz és a víz, semmiképpen sem képesek megférni egy intézményben.¹⁰⁸ Törekvéseit azonban nem koszorúzta siker, a Szentszék végérvényesen döntött arról, hogy megszünteti a magyar intézmény önállóságát. Ez azt jelentette, hogy az erdélyi jezsuiták „utánpótlása” a német vagy a lengyel rendtartományon keresztül történik a jövőben. A döntés kétségkívül a Habsburgok diplomáciai győzelme volt, Báthorynak azonban sikerült elérnie, ezúttal sem Rómában, hanem Rómánál, hogy Rudolf ne támasszon akadályt az erdélyi püspökség betöltését illetően, vagyis hogy mondjon le Erdélyt illető püspök kinevezési jogáról.¹⁰⁹

András római útjának idején tett előkészületeket a Szentszék, hogy közvetlenül beavatkozzon az erdélyi és a magyarországi valláspolitikába; Possevino 1583 tavaszán hathetes erdélyi és felső-magyarországi körutat tett, amelynek eredményeként több jelentést és egy a vallás ügyében írt memorandumot juttatott el a rendfőnököknek.¹¹⁰ A vizitáció legmaradandóbb emléke mindazonáltal *Transilvania* című műve volt, amely azonban végül nem jelent meg nyomtatásban. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Possevino túlságosan nagymértékben avatkozott bele a politikába Báthory István oldalán.¹¹¹ A *Transilvania* megírására és sajtó alá rendezésére igen fontos időszakban került sor. Possevino benne összegezte mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket felső-magyarországi és erdélyi körútja során szerzett. A kötet nemcsak az adatoknak, hanem a javaslatoknak is igen értékes kincsesbányája. Possevino 1583 tavaszán megejett körútjával, majd könyvével, a *Transilvaniával* elvégezte annak az apostoli nunciushoz is a feladatát, akinek Erdélybe küldéséről már két évvel korábban is szót ejtett leveleiben, és akit Reszka személyében vélt megtalálni, mint korábban láttuk.

A *Transilvania*, amellet, hogy Possevino szándékai szerint az olasz közvéleményt tájékoztatta volna egy távoli, egzotikus, az anyaszentegyház kebelébe visszatérni szándékozó országról, ugyanakkor adatgazdag pillanatfelvétel az erdélyi viszonyokról,

107 HORN, 92–97.

108 MAH II., 543.

109 FRANKÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*. Bp., 1895. 290–292. és MAH II., 400. A magyar király jogairól a legtömörebben a kortárs Pázmány Péter nyilatkozott egy 1635-ben kelt emlékiratában. Vö. JACOBUS FERDINANDUS MILLER DE BRASSÓ: *Epistolae ... cardinalis ... Petri Pázmány ad pontifices, imperatores, reges ...* Budae, 1822. 174–177.

110 A leveleket vö. MAH II., 402–404, 406–413, 453–457, 469–471.

111 HORN, 83–84.

amely afféle mit kell tudni kézikönyvként szolgált volna Erdély leendő, magyarul nem beszélő, tehát az ottani viszonyokat nem ismerő püspöke, illetve helyettese számára. Itt térek vissza Báthory András római követségéhez; a püspökséggel kapcsolatos problémák, hatásköri viták, a törökellenes tervek megvalósítását illető nézetkülönbségek mellett, döntő szerepet játszhattak abban, hogy Báthory András bíborosi kinevezése hosszú hónapokat késett.¹¹² A Szentszék által erőltetett új, az eddigieknél hatásosabb beavatkozási szándék beszédes bizonyítéka az a levél, amelyet először Veress Endre adott ki Possevinónak a *Transilvania* kiadásával kapcsolatos levelezéséből 1584-ből; Como bíboros államtitkár Delfino prágai nunciusnak írt levelében kifejezte reményét, hogy hathatósan közre fog működni abban, hogy az eretnokségéről közismert Johann Rueber felső-magyarországi főkapitány halála után, a katolikus Ferdinand Nogarola kerüljön Kassára. A prágai udvar persze nem sokáig tűrte Possevinónak a felső-magyarországi katonai kormányzattal és a terület rekatolizációjával kapcsolatos újabb és újabb ötleteit; a *Transilvania* korrektúra példányát a Prágából érkező panaszok hatására visszavonták a nyomdából és a levéltár mélyére süllyesztették.¹¹³

Báthory András 1584 októberében tért vissza Lengyelországba. Miechówba sietett, ahol nagy lendülettel vetette bele magát munkába. A királlyal csak a következő évben, 1585-ben találkozott, amelynek során tüzetesen megvitatták a további teendőket. Báthory István úgy határozott, hogy visszaküldi unokaöccsét. Megbízása hasonló volt a két évvel korábbihoz; rá kellett vennie a pápát arra, hogy támogassa törökellenes terveinek megvalósításában, vagyis adjon segítséget neki Oroszország megszerzésében.¹¹⁴ Azt azonban már nem tudhatta meg, mit végzett András Rómában: 1586 végén váratlanul meghalt. Halálával megszűnt a rövid magyar–lengyel perszonálunió, a Báthory testvéreknek ezek után arra kellett koncentrálniuk erőiket, hogy a kis fejedelemséget meg tudják tartani a nagy király által kezdett úton.

A JEZSUITA REND KITILTÁSA ERDÉLYBŐL (1588): KÜZDELEM AZ ERDÉLYI KATOLICIZMUS MEGMARADÁSÁÉRT

Az erdélyi rendek Báthory halála után azonnal lépéseket tettek a rekatolizáció összes addig elért eredményének megsemmisítésére; 1588-re sikerült rákényszeríteni akaratukat a kiskorú Báthory Zsigmondra. A pápa válaszul interdiktum alá vette az országot, Erdélyben hivatalosan megszűnt a katolikus hitélet, tilos volt a mise és a többi szentség kiszolgáltatása.¹¹⁵ A *Coena Domini* kihirdetése persze a gyakorlatban nem járt súlyos következményekkel, mivel a fejedelemség területén alig néhány pap, főleg ferences tartózkodott. V. Sixtus különben is figyelembe vette Báthory Zsigmond nehéz helyzetét; engedélyezte számára, hogy gyóntatót tartson az udvarban, ahová a katolikus hívek is elzarándokoltak gyónni és áldozni.¹¹⁶

112 Horn a törökellenes háborúval kapcsolatos nézetkülönbségeket nevezi meg legfőbb okként, amely a bíborosi kinevezés késlekedésében közrejátszott. HORN, 76.

113 *Transilvania*, 209.

114 A követségről Uo. 88–96.

115 Vö V. Sixtus brevét az ügyben Báthory Zsigmondhoz MAH III., 485–488.

116 Vö. előző jegyzet.

Erdélyben tehát szinte teljesen megszűnt a hitélet, és már az is eredménynek számított, hogy az országban maradt néhány katolikus papot és ferencset az erdélyiek békén hagyták, és többé-kevésbé szabadon működhettek. Az Erdélyből érkezett rossz hírekkel ellentétben Moldvából éppen ebben az időben kezdtek biztató hírek szállingózni. Péter vajda ugyanis nemcsak hogy beengedte országába a lengyel és kicsivel később a menekült magyar jezsuitákat, hanem templomokat és hozzájuk tartozó jövedelmeket is adott nekik. Felcsillant a remény, hogy Moldva a jezsuiták és a középkori bákói püspökségi székhelyén élő ferencesek segítségével rövid időn belül katolikussá lesz. A rekatolizáció kiindulópontja, ahogy Erdély esetében is, Lengyelország volt. A szervezőmunkát Stanislaw Warszewiczki jezsuita irányította. A rend a vajda mellett számíthatott Bartholomeo Bruti moldvai kancellár támogatására is. A Szentszék abban reménykedett, hogy a megerősödő moldvai bázisokról lengyel segítséggel sikerülni fog az erdélyi hadállások visszafoglalása is. Péter ugyanis nemcsak a moldvai protestáns magyar és szász közösségek templomait vetette el és adatta katolikus kezekbe, hanem a konstantinápolyi pátriárka fennhatósága alól is kivonta magát, amellyel egyértelműen jelezte, hogy országát Róma fennhatósága alá szándékszik helyezni.¹¹⁷ Báthory Zsigmond 1589 decemberében arra kérte a szalvatoriánus rendtartomány provinciálisát, valószínűleg Szelevényi Pált, hogy küldjön két-három atyát a csíki kolostorba, akiknek ellátásáról gondoskodni fog.¹¹⁸ Az adatok arra engednek következtetni, hogy a fejedelem és Báthory András úgy gondolták, hogy a ferencesek behívása nem fog akkora ellenállást kiváltani és nem lesz olyan feltűnő, mint a jezsuitáké. Úgy gondolták, munkájukat átvehetné a koldulórend, így zökkenőmentesen biztosítani lehetne a hitélet gyakorlásához szükséges minimális egyházi segédletet. Az eddig elmondottak és a későbbi események, amelyekről alább bővebben is szó lesz, ugyanakkor arra utalnak, hogy nem átmeneti megoldásról volt szó, a ferenceseknek éppen olyan fontos szerepet szántak az erdélyi rekatolizációban, mint a jezsuita rendnek.

Eközben Erdélyben Báthory András a nagybátyja által ráruházott szerepet felvállalva mindent megtett annak érdekében, hogy csökkentse azt a feszültséget, amely Erdély fejedelemé és a Szentszék között keletkezett a megyesi végzések miatt. Az ügyben levelet is írt a pápának, amelyben arról biztosította a szentatyát, hogy Báthory Zsigmond kizárólag a kényszer hatására cselekedett, vallásos buzgalma töretlen, és mindent el fog követni, hogy mihamarabb elérje a katolikus vallás ellen hozott rendelkezések eltörlését.¹¹⁹ Nyomós okai voltak annak, hogy ilyen buzgón ajánlkozott és ajánlotta segítségét a megyesi végzések érvénytelenítésében.

117 A Moldváról készült jezsuita jelentéseket és Bruti leveleit 1588–1592 közötti időszakból vö. *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1476–1706. I–II. köt.* Szerk. BENDA KÁLMÁN. Bp., 1989. (a továbbiakban *Moldvai okmánytár*) 77–82, 84–114. Az ígéretes kezdetnek vetett véget Áron hatalomra kerülése, aki visszaadta a jezsuitáknak adott magyar huszita templomokat korábbi tulajdonosaiknak. Uo. 115. A moldvai terjeszkedés fényében különösen izgalmasak azon elképzelések, amelyek szerint a rend Kasán kollégiumot alapított volna. Ez nemcsak Felső-Magyarország és Erdély Lengyelországgal való összeköttetését könnyítette volna meg, hanem a két román fejedelemség rekatolizációjához is bázisul szolgált volna papjaival és növendékeivel. Erről a 80-as évek második felében és a 90-es évek elején vö. MAH III., 48, 121, 123, 710–712, 828, 876–877.

118 KARÁCSONYI II., 28. Szelevényi 1586-ban gyöngyösi gvardián volt.

119 MAH III., 489–490.

A Báthory testvérek a jezsuitákat illető nézetkülönbségeik ellenére ekkor még egy-
 ségesen, egymást segítve léptek fel Róma irányában; ennek tudhatóak be Melchior
 Michele a Szent Móric és Lázár lovagrend nagymesterének velencei tárgyalásai
 Hieronymus Matteucci velencei pápai nunciussal. Michele ekkor már két éve élt Ma-
 gyarországon illetve Erdélyben, jól ismerte tehát az itteni viszonyokat. Megbízását if-
 jabb Báthory Istvántól kapta. Küldetésének részleteit sajnos nem ismerjük, mindössze
 egy rövid feljegyzés enged betekinteni a nuncius és a lovag között folyó bizalmas beszél-
 getésekbe. A feljegyzés igen értékes bizonyítéka annak, hogyan próbált Báthory Zsig-
 mond, illetve a Báthory-dinasztia kikerülni abból az elszigeteltségből, amelybe a
 medgyesi végzések következtében került. Az 1589 elején Velencében folyó tárgyalások
 négy pont körül forogtak; a fejedelem bocsánatot kért a kiűzés miatt, de értésre adta
 egyúttal azt is, hogy a rendek dühét a jezsuitáknak Ernő Habsburg főherceggel folyta-
 tott levelezése váltotta ki. Ezért jezsuitákat nem, de egyéb szerzetbeliek befogadását ke-
 resztül tudja vinni a rendeknél.¹²⁰ Végezetül arra kérték a szentatyát, hogy nevezzen ki
 Rómában egy bíboros protektort Erdély számára, és biztosítékokat kért arra nézve,
 hogy az erdélyi követet illő módon fogadják az örök városban.¹²¹

Michele Bodoni István római útját készítette elő, aki a következő évben csakugyan
 megjelent Rómában, ahol V. Sixtus, majd az új pápa, a nem egészen két hétig hivatalá-
 ban lévő VII. Orbán halála miatt egészen 1591-ig időzött. A fejedelmet ekkor már felol-
 dották a kiközösítés alól, nem erről folytak a tárgyalások; ha a fejedelem és Báthory
 András 1591-ben és 1592-ben hozott intézkedéseit nézzük, könnyedén kitalálható, mi-
 vel is bizta meg Zsigmond az ifjú konvertitát. Hónapokkal Bodoni elindulása előtt,
 1590. január 16-án kiadott rendeletében Báthory Zsigmond meghagyta unokafivér-
 ének, Báthory Andrásnak, hogy végezzen vizitációt a Székelyföldön.¹²² Szilas László
 könyvében részletesen foglalkozott ezzel az érdekes, még a 19. században Veszely Kár-
 oly által kiadott forráscsoporttal,¹²³ ezért ennek ismertetését mellőzöm, csupán né-
 hány, az erdélyi püspökség létrehozásával kapcsolatos adatot emelek ki.

A fejedelmi rendelet tanúsága szerint a jezsuiták kiűzése után a még a lengyel ki-
 rály által kiszemelt Báthory András vállalta magára az erdélyi katolicizmus szervezeti
 megerősítésének és az egyházfegyelem megszilárdításának nehéz feladatát a meg-
 maradt kis létszámú székelyföldi pap és szerzetes között. A fejedelmi hatalom a hely-
 reállítandó püspökség székhelyét, mivel birtokait szekularizálták, a Székelyföldre,
 Csíksomlyóra, a híres kegyhelyre kívánta helyezni. A püspökség élére jámbor, de min-
 denekelőtt nagy tudású, ferences szerzetest szándékoztak helyezni. Munkáját hat vagy
 nyolc Lengyelországból küldött obszerváns testvérnek kellett segítenie, amiből az is kö-
 vetkezett, hogy magát a püspököt is a lengyel királyságból kívánta a fejedelem behozat-
 ni. A bíboros igényt tartott továbbá néhány, a Collegium Germanicumban végzett ma-
 gyar, illetve német lelkészre is. Az egyházfő titulusa Erdély püspöke lett volna, hisz

120 A tárgyalások eme pontjával van tehát összefüggésben, hogy a fejedelem a gyöngyösi ferencesektől
 miséspapokat kért a csíksomlyói kolostor számára.

121 A megbeszélésekről Uo. 419–420.

122 SZILAS LÁSZLÓ SJ: *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*. (METEM-könyvek 34.) Bp.,
 2001. (a továbbiakban SZILAS) 120–121.

123 A szövegek eredeti lelőhelyeit vö. ASV Fondo Borghese III., Vol. 65DE, ff. 120r–v, 123r–v, BAV
 Ottob. Lat. Vol. 2491/1, 177r–179v, 193r–v. Kiadásuk: VESZELY KÁROLY: *Erdélyi Egyháztörténelmi
 Adatok*. Kolozsvár, 1860. 301–306.

amint az egyik memorandum megjegyzi, a fejedelemségnek csupán egy püspöksége van. A püspök eltartásához szükséges anyagiakat évi háromszáz tallérban állapította meg az emlékirat, amely jövedelem a bíboros és a fejedelem adományaiból származna, amihez idővel a kiűzött jezsuiták birtokainak bevételei is hozzájárultak volna.

A két memorandum ugyan datálatlan, de Báthory András 1592. április 5-én Gyalu várában kelt rendelete alapján bizonyos, hogy ezek is az 1592. év körül születtek. A bíboros nagy fontosságú oklevele tartalommal is kitöltötte a fejedelmi rendelet által létrehozott szervezeti kereteket; a Székelyföldön létrehozandó esperesi kerület élére Gálffy Pál kozmási lelkészt, főesperest állították. Az alapító irat nem vonatkozik az egész Székelyföldre, csak Csík, Gyergyó és Kászon székekre, amelyből az következik, hogy bár az egyik memorandum a többi széket is katolikusnak mondja, mégis ebben a háromban élt számottevő katolikus népesség. Gálffy kötelességei közé tartozott évente két vizitáció, azonkívül dönthetett egyházfegyelmi kérdésekben, de például nem volt joga, csak a bíboros beleegyezésével új papot kinevezni. Püspöki jogkört tehát nem adtak a kezébe. Arra is vigyáznia kellett, nehogy a szerzetesek világi bírói fórumhoz forduljanak, a bíboros tehát megpróbálta őket a lehető legjobban leválasztani a protestáns befolyás alatt álló közigazgatási intézményekről. Ez összhangban volt Báthory István fentebb idézett az erdélyi katolicizmust védő rendeletével.

Gálffy és Báthory András között Jósika István későbbi kancellár, András egykori familiárisa és tanuló társa közvetített, neki kellett ügyelnie arra, nehogy a fejedelem a bíboros tudta nélkül birtokokat adományozzon a kérdéses területeken. Az adományozáskor neki kellett ügyelnie arra, nehogy csorbuljon a fejedelem főkegyúri joga, illetve ha más vallású az adományozott, kötelezze magát, hogy tiszteletben tartja katolikus alattvalói vallását. Jósika képviselte tehát a „világi kardot”, a fejedelmi hatalmat és oltalmat a kérdéses területen. Az egyházi hierarchia feje Báthory András lett volna, rezidenciájául pedig Gyalu várát, a püspökség egykori uradalmi központját jelölték ki.

A majdnem másfél évszázada ismert forráscsoport több izgalmas kérdést is felvet; nem ismerjük a két memorandum szerzőjét vagy szerzőit, nem tudjuk azt sem, pontosan mikor kelt ez a két irat. A szakirodalom eddig nem keresett választ arra, hogy mi lett a terv további sorsa, de arra sem, hogy milyen körülmények között fogalmazódott meg. Amíg nem kerülnek elő újabb iratok, egyik kérdést sem lehet megnyugtatóan tisztázni; a rendelkezésre álló adatok alapján azonban a felvetett kérdések egy részére már most is lehet hipotetikus választ adni. Először a memorandumok szerzőségének tisztázására teszek kísérletet.

A vatikáni levéltár Fondo Borghese anyagában megtalálható hosszabbik emlékirat a bíboros kívánságait tartalmazza, amelyeket a szentatyának kívánt benyújtani. Első pillantásra látszik, hogy a szerző igen jól ismeri az erdélyi viszonyokat, valószínűnek tűnő adatokat közöl például a székelyföldi katolikusok számáról. A 10. pont elárulja azt is, hogy az ismeretlen szerző jezsuita. A gyulafehérvári templomról szólva ugyanis *ecclesia nostra*-ról beszél.¹²⁴ A Szent István templomról van szó, amelyet Báthory Kristóf építtetett a jezsuiták számára, aki ezt az új templomot választotta temetkezési helyéül. A ma már nem létező, a katedrális és a fejedelmi palota szomszédságában lévő templom a jezsuiták kiűzése után a városban maradó néhány katolikus egyházi személy kezelésében maradt, a fejedelem ide járt intentsizteletekre. Az 1591. április elején Er-

124 Vö. előző jegyzet.

délybe kerülő Alphonso Carrillo is a mi templomunként emlékezett meg róla.¹²⁵ A két emlékirat egyébként a jezsuitákról, mint atyákról beszél egyetlen kivétellel; a vatikáni levéltár Borghese gyűjteményében található emlékirat más kéztől származó tartalmi összefoglalójában a rend közkeletű elnevezése olvasható.¹²⁶

A következő kérdés a szerző személyére és a megírás idejére vonatkozik. Véleményem szerint e két kérdés nem választható el egymástól. A Gálffynak és Jósikának írt instrukciók, az esperesség alapító irata és a memorandum két különböző műfajba tartoznak; az instrukciók és az alapító irat nem ejt szót püspökről, sem arról, hogy honnan hozzanak papokat, szerzeteseket. Ennél sokkal gyakorlatiasabb kérdésekkel, egyházfegyellemmel, a fejedelem udvarával való kapcsolattartás módjával foglalkoznak.

Az emlékiratok viszont általános kérdéseket érintenek, a problémát felülről szemlélik, és ahogyan a hosszabbik címéből kiderül, a pápának nyújtották be Báthory András nevében; afféle háttéranyagról van tehát szó, amely a bíboros által képviselt ügyet segítette volna elkészítőjének szándékai szerint. Bizonyosan 1592 tavasza előtt keletkeztek, a memorandumok *terminus ante quem*je 1591 novembere, a sikertelen gyulafehérvári országgyűlés időpontja. Ennek indoklásához hosszabb kitérőt kell tennem, mivel a probléma tisztázásához nélkülözhetetlen az 1591. év belpolitikai eseményeinek ismeretése.

Az exkommunikáció feloldása után és Bodoni római követjárásának eredményeként került a fejedelemségbe a később kulcsszerepet játszó Alfonso Carrillo, aki Znióváránál csatlakozott a hazafelé igyekvő Bodonihoz.¹²⁷ Gyulafehérvárra kerülése kétségkívül Báthory Zsigmond személyes sikere volt. A spanyol jezsuita útjára nem kis hazavona után került csak sor, ugyanis sem a lengyel, sem az osztrák rendtartomány nem akarta tagjait Erdélybe küldeni. Pontosabban, a Campano irányítása alá tartozó lengyel provincia semleges álláspontra helyezkedett, amelynek okai között említhetjük a lengyel és a magyar jezsuiták viszályát. A Lengyelország mellett szóló érveket egy 1587-ben a rendfőnöknek benyújtott, és az erdélyi misszió ügyében született irat még jobban megvilágítja; a lengyelek mellett szól az, hogy onnan települt be 1580-ban a rend, az osztrákokat gyűlölik Erdélyben (mivel Habsburg ügynököknek tartották őket), és hogy az ausztriai rendtartományban kevés az erdélyi misszióra alkalmas rendtag.¹²⁸ Az osztrák tartomány mellett felhozott érvek közt olvashatjuk, hogy annak idején az első jezsuita (Leleszi) mégis csak Ausztriából került be a fejedelemségbe, hogy Felső-Magyarország Ausztria része (de azt nem mondja, hogy Erdély is) ahol magyarok élnek éppen úgy, mint Erdélyben. Elsősorban magyar és német rendtagokra lesz szükség, ez utóbbiból viszont a lengyel tartomány rosszabbul áll.¹²⁹

Bartholomaeus Viller osztrák tartományfőnök az imént mondottakat mérlegelve éppen ezért csak igen nehezen ment bele abba, hogy az ő egyik beosztottját küldjék a fejedelemségbe. Óvatosságból azonban a misszió vezetőjévé nem a tartományfőnököt, hanem a Bécsben maradó, betegeskedő Leleszit tette meg, aki bírta az erdélyi protes-

125 Carrillo I., 11.

126 ASV Fondo Borghese III., Vol. 65DE, ff. 123v.

127 MAH III., 526.

128 Uo. 47–49.

129 Uo. 48.

tánsok bizalmát is.¹³⁰ A fejedelemségbe érkező Carrillót tárt karokkal fogadták Gyulafehérváron, és úgy tűnt, hogy a Báthory család hathatós támogatásával nemsokára eltörlik a kitiltó határozatot is. A rendnek minden oka megvolt a bizakodásra. 1591 nyarán már négy jezsuita tartózkodott az országban, akik a fejedelmi udvarban és a Báthory birtokokon misszióztak. A rend azt remélte, hogy mind a három Báthory testvér ki fog állni mellettük, ha kenyértörésre kerül a sor.

Ezt az optimizmust tükrözik véleményem szerint az emlékiratok. Ha alaposabban végigolvassuk a két emlékirat pontjait, észrevehetjük, hogy azokban éppen az az elképzelés ölt testet, amellyel a hetvenes évek közepén Maróci János ferences Váradra küldésekor már találkozunk: az emlékiratok a erdélyi katolikus egyházi hierarchia alappilléreiként a csíksomlyói kolostort, Váradot, ahol ekkor ifjabb Báthory István tartózkodott, és aki éppen 1591 nyarán hívta magához Emmanuel Vega olasz jezsuitát, illetve a többi Báthory birtokot nevezik meg. Ez utóbbiak óriási kiterjedésűek voltak, Váradtól, Szilágysomlyón át egészen Kolozsvárig nyúltak. A kincses város közelében terült el Gyalu, az egykori püspöki birtok, amelyet ekkor Báthory András birtokolt. Gyulafehérváron a katolikusoknak templomuk, és papjaik voltak, és a fejedelmi székhelytől nem messze feküdt András többi birtoka, így Szászsebes, ahová Possevino akarta az olaszokat telepíteni, illetve Nagyenyed, amely egykor szintén egyházi birtok volt. Ettől délkeletre terült el Fogaras, Báthory Boldizsár birtokközpontja, ahol Ladó Bálint, majd Vársárhelyi Gergely jezsuiták misszióztak. E területek érintkeztek a szász székekkel, amely, mint láttuk, a rekatolizáció első számú célpontja volt. Nem véletlen, hogy az emlékirat is magyar és német papokkal számolt. Innen pedig kőhajításnyira van az erdélyi katolicizmus bázisa, a Székelyföld.

A nagy ívű, koncepciózus tervet azonban már megvalósítása előtt komoly veszély fenyegette, amelynek nagyságát nem mérte fel kellőképpen a jezsuita rend, jöllehet már az 1589. évben szállingóztak hírek arról, hogy a Báthoryak Lengyelországban Zamoyskival együtt a Társaság ellenségeit támogatják; ennek ellenére 1591 nyaráig úgy tűnt, a surlódások megszüntethetőek. Ekkor azonban a rend hatalmas hibát követett el, Piotr Skarga a lengyelországi rekatolizáció egyik nagy alakja több nyilvános prédikációban is kipellengérezte a krakkói püspökségre pályázó Báthory Andrást.¹³¹

A püspökség betöltésének ötlete természetesen még Báthory Istvántól származott, aki a bíborosi kalap mellett az egyik legtekintélyesebb lengyel egyházi méltóság megszerzésével be akarta betonozni Andrást a lengyel politikai életbe, aki alkalomadtán segítette volna valamelyik Báthory trónjelöltségét. A családot éppen azok támadták hátba, legalábbis így érezték, akiknek a támogatására a leginkább számítottak.

Az 1591 novemberében megtartott országgyűlés a fejedelem és a rend törekvéseinek totális kudarcát hozta. A rendek nemcsak a jezsuiták, ellen, hanem az egész római vallás ellen hoztak intézkedéseket. Nemcsak Váradot, Fogarast és Kolozsvárt kellett elhagyniuk,¹³² hanem sor került katolikus papok eltávolítására több kisebb helyről is, sőt a rendek arra is kísérletet tettek, hogy végső csapást mérjenek az erdélyi katolicizmusra, azzal hogy megtiltották papjaiknak, egyházaiknak adományban való részesítését. Ez egyet jelentett volna megszűnésükkkel és a papok elvándorlásával vagy konverziójával.

130 SZILAS, 22.

131 A bíboros krakkói jelöltségéről és az a körül kibontakozó vitáról vö. HORN, 150–154.

132 EOE III., 279.

Ez megmagyarázza a Gálffynak és Jósikának adott instrukciók meglehetősen korlátozott jogkörét, de azon kitételeket is, amelyek ragaszkodtak a fejedelem főkegyúri jogának csorbitatlanságához abban az esetben is, ha más vallásúak részére történne az adományozás. Mindezek tükrében úgy vélem, hogy az esperesség alapító levele és az instrukciók, szemben az emlékirattal, már kétségbeesett utóvédharc közepette születtek meg 1592 áprilisában; ezzel akarta elejét venni a bíboros és a fejedelem, hogy nyomtalanul eltűnjön a régi hit.

Az intézkedéssorozat ugyanakkor rávilágít a fejedelmi udvarban uralkodó belső viszonyokra is. 1591 nemcsak a Báthory testvérek összeveszését, hanem Jósika és a család szembekerülését is hozta. Mint már említettem, a későbbi kancellár a bíboros familiárisa volt, de nemsokára megpróbálta önállósítani magát, és kilépett hatalmas pártfogói árnyékából. Ezt csak úgy tehette meg, ha az ifjú fejedelem bizalmába férkőzik; ez a kísérlete sikerrel járt, 1591 végén az akkor még ismeretlen, alacsony sorból kikerülő, román származású Jósikát küldte a fejedelem Firenzébe és Rómába. Követségéről nem sokat tudunk, Firenzébe azért ment, hogy feleséget kérjen ura számára a Medici-házból, Rómába pedig, hogy köszöntse az IX. Incét, az új pápát megválasztása alkalmából.¹³³

Carrillo leveleiből azonban tudjuk, hogy Jósikának referálnia kellett az erdélyi ügyekről is.¹³⁴ Jósika Bodonihoz hasonlóan újonnan jött, vagyontalan konvertita volt, karrierje és jövője kizárólag Báthory Zsigmond személyéhez kötődött. Ez az új „káderpolitika” nem függetleníthető a rendtől. Bodoni János, István testvére, például Bécsben tanult, Carrillo volt a lelki vezetője, amikor megtért az arianizmusból. Egyike volt Báthory Zsigmond katolikus peregrinusainak. Mind Bodoninak, mind Jósikának alkalma nyílt arra, hogy az erdélyi katolicizmus új támaszaiként mutakozzanak be Rómába. Az újonnan jöttek egymással kötött egyezségét mutatja, hogy Jósika érdekében írt a már Rómában ismert és kitüntetett Bodoni is.¹³⁵ Ezzel lehet összefüggésben, hogy 1592 tavaszán a székesfehérvári esperesség felülről történő ellenőrzésében közvetítő szerepet éppen ő kapott. A rekatolizáció új keletű erdélyi patrónusaként (és reménybeli római követként) neve már az előző év nyarán szóba jött, a rendfőnöknek írott júniusi levelében mindenesetre buzgón ajánlkozott, hogy minden tőle telhetőt megtesz a vallás és a rend érdekében.¹³⁶ Mint láttuk, felettesével, Báthory Andrással együtt kellett eljárnia és együttműködnie, ami ugyanakkor nemcsak Jósika megnövekedett hatalmát, de azt is jelezte, hogy az új kegyenc és a Báthory család érdekei részben egybeestek; ilyen volt a rendi ellenzék hangadóival, a régi elittel szembeni fellépés a vallás kérdésében, bár a jezsuita rend egyes tagjai egyáltalán nem voltak elragadtatva Jósikától sem. Tett ugyan néhány látványos lépést hitbuzgóságának bizonyítására, de Leleszi azt írta róla Rómába, hogy nem szabad megbízni benne.¹³⁷

Hátra van még a szerzőség kérdésének a tisztázása. Olyan személyt kell keresni, aki jól ismerte az erdélyi viszonyokat és a jezsuita rend tagja volt. Ehhez hozzá kell még

133 SZILÁGYI, 35–38. és SZAMOSKÖZY István *történeti maradványai 1542–1608. IV. köt. (Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. Írók 30. köt.)* Kiadta: SZILÁGYI SÁNDOR. Bp., 1880. 66–67.

134 MAH III., 692, 695, 702.

135 Uo. 687–688.

136 Uo. 637–638.

137 Jósika elűzte birtokairól a protestáns papokat MAH IV., 307. Leleszi véleményéről MAH III., 719, 721, 741.

tenni azt is, hogy az erdélyi egyházi hierarchia felélesztéséhez szükséges erőket Lengyelországból gondolta behívni, amely alapján szerzőként szóba jöhet magyar, de osztrák jezsuita is. Gondolhatnánk itt Szántóra, aki sokat és sokfélét írt, megfelelően agilis volt új és új tervek kidolgozásában, és, mint láttuk, éppen ő kért az osztrák rendtartományból rendtagokat, de ő nem kedvelte a lengyeleket, akikkel később komoly konfliktusa is támadt. Az osztrákok azonban, erről árulkodik a fentebb említett feljegyzés, a kényes politikai helyzet és a magyarok közismert német-utálata miatt nem óhajtottak beavatkozni az erdélyi püspökség ügyébe.

Maradnak a lengyelek, Wujek vagy Campano. Mindkettőjük mellett komoly érvek szólnak. Éveket töltöttek Erdélyben, kapcsolatban álltak Báthory Andrással, és mindkettőjüket megkeresték 1590-ben, hogy segítsenek az Erdélybe küldendő jezsuiták kiválasztásában. Mégis kizártnak tartom, hogy közülük lenne az emlékiratokhoz. Ha meg akartak szabadulni a felelősség alól, akkor bajosan készítenek egy 20, illetve 21 pontból álló iratot, amely a püspökség felállításának részletes tervét tartalmazza. Alfonso Carrillo szintén kizárható, mivel nem állt szoros kapcsolatban Báthory Andrással, szinte az ismeretlenség homályából tűnt elő, és legfontosabb feladata nem a püspökség felállítása, hanem rendjének visszatelepítése volt Erdélybe. Ezek után egy személy maradt, aki komolyan szóba jöhet a szerzőséggel kapcsolatosan, aki nemcsak az erdélyi viszonyokat ismerte kiválóan, hanem a Báthory családot, a néhai lengyel királyt, Zsigmondot, Andrást, Istvánt és Boldizsárt is, és akinek komoly kapcsolatai voltak Rómában.

Antonio Possevino megfordult a legmagasabb körökben mind Rómában, mind Gyulafehérváron és Varsóban, a nagy király diplomatájaként. 1583-ban egy több hetes erdélyi körutat tett, azzal a nem titkolt céllal, hogy felmérje a terepet a jezsuita rend további terjeszkedése és az erdélyi püspökség felállítása érdekében. Ennek a nagy munkának az értékes dokumentuma, mint láttuk, a *Transilvania*. A *Transilvania* tapasztalatai, illetve az a püspökség létrehozása körüli élénk levelezés, amelyet a híres jezsuita folytatott a 80-as évek közepén, érződnek az emlékiratokon. Erről olyan apró adatok árulkodnak, mint a memorandumban szereplő, kétezer katolikus váradi hívőről szóló adat, amely a pápának írott 1583-ban kelt levelében is felbukkan.¹³⁸ Ő volt az, aki Maróci kizárása után a lengyel királyhoz fordult, hogy a ferencesek utánpótlását Lengyelországból oldják meg, felvéve a kapcsolatot krakkói központjukkal. Felvetésére a király lépéseket is tett annak érdekében, hogy ha nem Lengyelországból, mert ott kevés volt az erre alkalmas ember, hanem Felső-Magyarországról küldjenek legalább három embert, akik közül a leendő püspöknek magyarnak kellett lennie.¹³⁹

Possevino ötlete volt az is, hogy az utánpótlást Rómából, a Collegium Germanicum magyar tanulóiból biztosítsák, akiknek taníttatását a turóci prépostság jövedelméből finanszírozták volna, ahogyan azt 1587-ben is javasolta Antonio Spinellinek, egy évvel a turóci kollégium megalapítása után.¹⁴⁰ Ez az elképzelés szorosan kötődött Possevino és Báthory István azon tervéhez, hogy az erdélyi katolikus megújulás ügyét a lehető legszorosabban kössék össze a felső-magyarországival. Ugyanebben az évben figyelmeztet-

138 MAH II., 454.

139 Uo. 402. Tíz évvel később, mint látni fogjuk, Báthory András az erdélyi püspökség ügyében hasonló kéréssel fordult a Szentszékhez.

140 MAH III., 51.

te Sfondrato államtitkárt, és ajánlotta Erdély ügyét a figyelmébe azzal, hogy István király halálával minden eddig elért eredmény veszélybe került.

Az Erdélyben történeteket továbbra is élénk figyelemmel kísérte; két évvel később, 1589-ben újra felbukkant a neve az Erdélybe indítandó misszióval kapcsolatban. Georg Bader osztrák tartományfőnök aggódva kérte Acquaviva rendfőnököt, hogy semmilyen körülmények közt ne engedje Possevinót vissza Lengyelországba. A kérést Wujek krakói rektor is erősen támogatta.¹⁴¹ A rendfőnök először nem tudta mire vélni Bader kérését, ám később megértette, hogy a Habsburg nyomásra félreállított Possevinót Bécsben továbbra is potenciális ellenségnek tekintik, mivel azt tartják róla, hogy tevékenységével egyértelműen a Báthoryakat támogatta. Éppen ezért a későbbiekben ellenállt minden olyan megkeresésnek a magyar jezsuiták, így Leleszi, illetve 1591 elején a Rómát megírt Bodoni részéről, amelyek Erdélybe küldését célozták. Acquaviva 1591. január 19-én kelt levelében válaszolt Bodoninak Possevino érdekében írt levelére, és udvariasan, de határozottan közölte vele, hogy nem tartja időszerűnek Possevino Erdélybe elküldését, és egyúttal arra kérte, hogy ne is hozza szóba az ügyet Báthory Zsigmond előtt.¹⁴² Úgy tűnik, a kulisszák mögött még néhány hónapig napirenden tartották a kérdést, legalábbis erre utal Viller osztrák provinciális levele, aki áprilisban nyomtatékosan kérte a rendfőnököt a Habsburgok érzékenységre hivatkozva, hogy ejtse végre Possevino tervezett erdélyi útját.¹⁴³

További közvetlen érv szerzőségének bizonyításához, hogy az 1592-ben felállított esperesség irányítási rendszere nagyon hasonlít ahhoz a javaslatához, amelyet 1583 elején, közvetlenül felső-magyarországi és erdélyi missziója előtt terjesztett be. E szerint Báthory András helyettesét, Reszkat a bíboros warmiai püspökké szentelése után elő kell terjeszteni a koadjutorságra, hogy ezzel joga legyen viselni az erdélyi *suffraganeus* címet is, amelynek birtokában eljárhat egyházfegyelmi és bíraskodási ügyekben, házasságokat szentelhet meg, stb.¹⁴⁴ Pontosan azokban a jogkörökben, amelyet Gálffy kezébe is adtak.

Mindezeket figyelembe véve a legvalószínűbbnek azt tartom, hogy az emlékirat legkésőbb 1591 elején született Bodoni követségének eredményeképpen Antonio Possevino tollából, aki a legmélyebben ismerte az erdélyi ügyeket, távlatokban és koncepciózusan gondolkozott, méltó munkatársa volt tehát István királynak, és ismerte az összes döntéshozót.

A püspökség kérdése a kudarc után háttérbe szorult, így nem rendelkezünk további adatokkal a székelyföldi esperesség sorsáról sem. Rómában azonban a kudarc ellenére, vagy éppen ezért továbbra sem mondtak le a püspökség felállításának tervéről. Az 1592-ben Erdélybe látogató Attilio Amaltheo pápai legátus, akinek sokrétű és bonyolult feladata volt. Feladatai közé tartozott, hogy rávegye az országgyűlési kudarc miatt elkecsereedett fejedelmet a katolicizmus pozícióinak további megerősítésére és védelmére. Erőfeszítéseket kellett tennie annak érdekében is, hogy a Báthory rokonságban kitört viszályt elsimítsa. A Báthory testvéreket a Fogarason, Váradon tartózkodó jezsuiták to-

141 Bader levelét uo. 438, Wujekét 484.

142 Uo. 573.

143 Uo. 604.

144 MAH II., 371–372.

vábbi támogatására kellett rábírnia. A legfontosabb szerepet a bíborosnak szánták, akitől az erdélyi püspökség létrehozását várták.

Ennek eredménye Báthory Andrásnak 1593 őszén Lednicéből, a Vörös Kolostorból¹⁴⁵ a fejedelemez írt levele, amelyben arról tájékoztatta Zsigmondot, hogy járt nála a pápa egyik titkos kamarása, akivel a *religio* és egyéb ügyekben értekezett.¹⁴⁶ A szentatyja, írta a bíboros, rajta keresztül küld egy obszerváns ferencset erdélyi püspöknek, akit később követhetnének a többiek. András Rómába eljuttatott kérésére nem sokára kedvező válasz érkezett Rómából: az év végén Erdélybe küldött Alessandro Komulović által adta tudtára a pápa a bíborosnak és a fejedelemez, hogy jóváhagyta az a tervet, amely szerint a felállítandó erdélyi püspökség élére egy ferencset állítanának. Feltehetően őt segítette volna az a két-két német, illetőleg magyar alumnus is, akikről az instrukció szót ejtett.¹⁴⁷

A püspökség élére kiszemelt személy feltehetően Lubeniczky Valerián lengyel ferences volt, akit az időközben a szalvatoriánus rendtartomány rendfőnökévé előlépett Szelevényi Pál 1594 augusztusában, amikor látogatást tett a csíki kolostorban, Moldvába küldött, hogy a tizennégy évvel korábban a rendtől jogtalanul elvett bákói kolostort visszavegye.¹⁴⁸ A kísérlet ugyan nem sikerült, de jelzi a magyar ferencesek törekvését elveszett vagy veszendőben lévő moldvai pozícióik visszaszerzésére. Ugyanez mondható el a jezsuitákról is, akiknek Carrillo fáradhatatlan munkálkodásának eredményeképpen megszilárdult a helyzetük az udvarban.

Mindez azonban már egy egészen megváltozott nemzetközi politikai konstellációban történt; kitört a tizenöt éves háború, és a fejedelemségnek el kellett köteleznie magát valamelyik oldalon. A törökellenes koalíció felé történő orientálódás azt is jelentette, hogy Erdély határozott szerepet vállalt a térség vallási térképének radikális átrajzolásában. Nem tudjuk, miért ejtették a ferences jelöltet, de Báthory Zsigmond 1597-ben több mint fél évszázados széküresedés után, és az évtizedeket felemésztő előkészítő munkálatokat maga mögött tudva, az újonnan felállított erdélyi püspökség élére kinevezte Náprági Demetert.¹⁴⁹

Ezt a gyors intézkedést néhány éven belül gyors és látványos kudarc követte; még ugyanebben az évben Zsigmond titokban lemondott trónjáról. Az országból fél évvel később, 1598 májusában távozott. Néhány hónappal később visszatért, de 1599-ben újra elhagyta az országot, ezúttal unokatestvérére, Báthory Andrásra hagyva azt. András elesett a sellenberki csatában, Náprági 1600-ban elhagyta Erdélyt; ettől kezdve egészen

145 A határon fekvő karthauzi kolostort hosszas küzdelem után sikerült megszereznie a bíborosnak. Vö. MTAK Veress-hagyaték 419, 725–728, 768–771.

146 A pápai megbízottnak csak a keresztnevét, Bartholomeo, ismerjük.

147 *Nunciussok*, 39. Komulović feladata az volt, hogy rávegye a pravoszláv világot, a zaporozsjei kozákokat, a Lengyelországban élő ortodox híveket és Moszkvát, a török elleni ligához való csatlakozásra. Tevékenységéről vö. SZILAS, 50–52, PETER BARTL: *Der Westbalkan zwischen spanischer Monarchie und osmanischem Reich. Zur Türkenkriegsproblematik an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert (Albanische Forschungen 14)* Wiesbaden, 1974. 43–55, ANTUN TRSTENJAK: *Alessandro Komulović S.I., 1548–1608. Perfilu biografico.* = *Archivum Historicum Societatis Iesu*, 58 (1989) 43–86.

148 Küldetése nem járt sikerrel, a kolostort 1581 óta ott tartózkodó olasz Hieronimo Arseno nem engedte át neki. Erre néhány évvel később az akkori argyesi püspök Bernardino Quirini tett sikeres kísérletet. Vö. *Moldvai okmánytár I.*, 116–117.

149 Ennek részletekbe menő tárgyalására – mivel a kérdéses időszak dokumentumainak feltárását célzó kutatások még nem zárultak le – jelen tanulmány nem vállalkozhatott.

a felszabadító háborúkig a püspökség ténylegesen nem működött, a Habsburg uralkodók által kinevezett erdélyi püspökök nem kereshették fel egyházmegyéjüket. Tennivalóikat pedig a Szentszék, látván a jezsuita rend több évtizedes eredménytelen próbálkozását, kivette a kezükből, és 1631-től a boszniai ferences rendtartományra bízta.

ÖSSZEGZÉS

Báthory István megválasztása után egyszerre próbált meg rendet teremteni az erdélyi fejedelemségben és külpolitikailag nyitni, elsősorban a Szentszék irányában. Mind felekezeti, mind politikai értelemben tiszta és egyértelmű helyzetet akart teremteni. Ehhez egyrészt meg kellett reguláznia a protestáns felekezeteket, másrészt meg kellett erősítenie a halódó erdélyi katolicizmust. A fejedelem az óvatos, lépésről-lépésre, plébániáról-plébániára történő előrenyomulást választotta.

Ez azonban nem ment könnyen, nem csak az erdélyi protestánsok ellenállása, hanem azon nézetkülönbségek miatt, amelyek a Szentszék és Báthory között időről-időre felmerültek. Róma a főkegyúri jogot illetően megpróbálta korlátozni a fejedelem, majd király mozgásterét. A Kúria ugyanis úgy vélte, ha segít megszerezni Bécs jóváhagyását, hogy a kialakult helyzetet tudomásul véve mondjon le püspök kinevezési jogáról Báthory javára, akkor ezt a fejedelem honorálni fogja. Ő azonban nem tűrt beleszólást Erdély belügyeibe. Konceptiózus valláspolitikájának tengelyébe a főkegyúri jog maradéktalan birtokba vételét és gyakorlását állította, minden külső hatás minimálisra csökkentésével. Miután a Habsburgokkal és a Szentszékkel is elfogadtatta, hogy a főkegyúri jogot ő gyakorolja a fejedelemség területén, lépéseket tett a szekularizált egyházi birtokok visszaszerzésére. Természetesen potenciális vetélytársaival kezdte; először legnagyobb ellenfelétől, Bekestől, majd párthíveitől vette el az azokat. Az egyházi birtokoknak azonban csak a töredékét juttatta volna vissza az egyháznak, hisz ezzel fejedelmi hatalmának gazdasági alapjait semmisítette volna meg, a többit szétozította a Báthory család tagjai között, hogy a rekatolizáció bázisaiként töltsék be majdani szerepüket.

Álláspontja markánsan kitapintható és végig következetes maradt, amelyet Róma elfogadott, bár mást nem igen tehetett. A rekatolizációnak a tervek szerint a Báthory, illetve a fiskális birtokokról kellett elindulnia. Ezt segítették a jezsuita kollégiumok, a katolikus vallás védelmére kiadott rendeletek 1583-ban, amelyek az egyházszervezet restaurációját készítették elő. A püspökség élére magyar származású, lehetőleg ferences, vagy példamutató életmódot folytató világi pap került volna, akit megregulázott hazai egyházi kar és a Collegium Hungaricum padsoraiból kikerülő képzett gárda segített volna a munkájában. A működéshez nélkülözhetetlen anyagiakat a szekularizált egyházi birtokok egy részének visszaadásából illetve fejedelmi, ma azt mondanánk állami támogatásból, szándékoztak előteremteni. A püspök személyével kapcsolatos kötelmény már a 70-es években elkezdődött; a fejedelem végül úgy döntött, hogy elejét veszi a további nézetkülönbségeknek és unokaöccsét, Báthory Andrást jelölte ki az erdélyi püspökség élére. Az ország után tehát a dinasztia a régió vallási irányítását is a saját kezében akarta összpontosítani, így akarván megteremteni azt az erdélyi központú államegyházat, amelyet végül sikertelenül próbált a Collegium Hungaricum és az önálló magyar jezsuita rendtartomány létrehozásának segítségével megvalósítani. Nem bizo-

nyult eredményesnek a Lengyelország irányából történő erdélyi behatolás sem, mivel ez a lengyel szupremácia veszélyét vetítette előre.

Utódaira, Zsigmondra és unokatestvéire maradt a terv végrehajtása. Nagybátyjuk szinte mindent a kezükbe adott, hatalmat, pénzt, kapcsolatokat; tervet azonban nagyon nehezen lehetett végrehajtani. A rendek a jezsuiták kiűzésének feltételét szabták Báthory Zsigmond teljhatalmú uralkodóként való elismeréséért cserébe. A pápa kiátkozta az országot, amelyet csak úgy lehetett feloldani, ha a fejedelem egyértelműen elkötelezi magát a katolikusokat sújtó rendelkezések eltörlése, a jezsuiták kiutasítása és a püspökség visszaállítása mellett. Három évvel a medgyesi végzések elfogadása után Báthory Zsigmond kísérletet tett a rendekkel kötött megegyezés feltételeinek módosítására, de a kísérlet kudarcba fulladt; még a Báthory család sem támogatta a fejedelem elhamarkodott offenzíváját. Ebben szerepet játszott a Báthory András és a jezsuiták közt kibukkanó ellentét is. 1592 elején megalakult a székelyföldi esperesség, amely a meglévő eredmények intézményes védelmét célozta. Az udvarban kiéleződő frakcióharcok, majd a háború kitörése azonban lehetetlenné tették az elképzelés gyakorlati megvalósítását.¹⁵⁰ A lassú, amennyire csak lehet békés, lépésről-lépésre történő építkezésnek a történelem nem hagyott teret.

A Báthoryak által elképzelt egyházpolitika végül is kudarcba fulladt, mert belpolitikai alapjai egészen egyszerűen nem voltak meg. Hiába fogadták el kényszerűen a Báthoryak a különböző felekezetek létezését és vallásgyakorlatát, és tartották az ország főkegyuraként adminisztratív eszközökkel szoros felügyelet alatt a nyáját, a sors furcsa fintoaként az általuk elvetett magvakat kálvinista utódainak sikerült learatni, akik Róma kényszerű approvációjával gyakorolták püspök kinevezési jogukat a katolikus egyházzal szemben, így terelve egy akolba Erdély különböző felekezeteit.

TAMÁS KRRUPPA

ATTEMPTS AT RECATHOLICIZING TRANSYLVANIA.
CONTRIBUTIONS TO THE RELIGIOUS POLICY OF THE BÁTHORYS

Using enormous amount of resources this paper discusses the religious policy of the Catholic princes of Transylvania during the Báthory era, in the first place regarding the right of enthroning bishops. The study can be looked upon as a first attempt to deal with an exciting topic of great importance so far neglected by previous scholarship as well as burdened with denominational prejudices. István Báthory having been elected as prince in 1571 intended to both restore public order inside the principality of Transylvania and open in foreign policy, emphatically towards the Holy Seat. He aspired to create a clear and unambiguous situation in both political and denominational sense. In order to achieve his plan he had to on the one hand bring the Protestant churches under regulation on the other hand consolidate the already dying Catholicism in Transylvania. The prince decided to press forward cautiously, step by step, perish by perish. Recatholization was to set off from the Báthory estates.

His endeavor would have been crowned with the complete restoration of the ecclesiastical structure and the establishment of an episcopacy. According to his plans the church of Transylvania would have been led by a priest of Hungarian origin, a Franciscan, if possible, or a priest living an exemplary life. He would have been helped by a regulated national clergy and a group of educated people graduated from the institution of

150 Egyetlen halvány nyoma ennek Báthory András fejedelem 1599. június 29-ei rendelete, amelyben engedélyt adott a csiki ferenceseknek, hogy az ország egész területén prédikáljanak. MTAK Veress hagyaték. Ms 419. II., 1234–1235.

Collegium Hungaricum. Financial background for maintenance could have been provided by returning a part of the secularized ecclesiastical estates as well as by princely (i.e. state) support. These initiatives were, however, difficult to carry through partly due to the resistance of Protestants in Transylvania, partly due to regular divergences of opinion between Báthory and the Holy Seat, which special literature so far has not paid adequate attention to. The paper also throws light upon the fact that István Báthory had based his far-reaching religious policy formulated already in Transylvania on the complete acquirement and exercisement of the right of patronage. This aimed at reducing the intervention of any external authorities, such as the Holy Seat and the Jesuit order, to a minimum. After István Báthory's unexpected death his successor, Zsigmond Báthory did not have enough time to accomplish the above plan, nonetheless it was him who finally restored the episcopal structure in 1597. This attempt, however, due to war events failed a few years later.